

**Psyykkisesti sairastuneiden vanhempien
lasten puhe perheestä ja vastuusta
- diskurssianalyyttinen tutkimus**

TAMPEREEN YLIOPISTO

PSYKOLOGIAN LAITOS

Psykologian pro gradu – tutkielma (68 s.)

Elokuu 2006

Virpi Stenlund

STENLUND, VIRPI: Psyykkisesti sairastuneiden vanhempien lasten puhe perheestä ja vastuusta. Diskurssianalyttinen tutkimus.

Pro gradu -tutkielma, 68 s.

Psykologia

Elokuu 2006

Tutkimuksessa tarkasteltiin sitä, miten psyykkisesti sairastuneiden vanhempien lapset puhuvat perheistään ja erityisesti omasta vastuunkannostaan perheissä. Alkuperäinen tutkimusaineisto käsitti kymmenen kvalitatiivista tutkimushaastattelua, jotka oli tehty vuonna 2005. Näistä viidessä vastuunkantamisen teemat nousivat esille ja tutkimus keskittyi näihin haastatteluihin. Haastateltavat olivat iältään 9-12 –vuotiaita ja heistä kolme oli tyttöjä ja kaksi poikaa. Tutkimusmenetelmänä käytettiin diskurssianalyysia.

Työssä tutkittiin ensinnäkin sitä, mikä on lapsen tulkinta omasta roolistaan vastuunotossa, eli asettaako lapsi itsensä vastuunoton ensisijaiseksi toimijaksi vai tulkitseeko noudattavansa ulkopuolelta asetettua odotusta. Toisekseen tutkittiin sitä, millainen odotuskehys vastuunkannolle rakentuu keskustelussa, eli onko vastuunkanto hyväksyttyä ja luonnollista vai jotakin ei-hyväksyttävää. Hypoteesina oli, että lasten puheissa olisi aineksia sekä varhaisemmassa yhteiskunnallisessa tilanteessa vallinneesta ajattelusta, jossa hyvä lapsi osallistuu perheensä elättämiseen ja auttaa vanhempiaan, että parentifikaatio-keskustelun tuottamasta psykologisesta ajattelusta, jossa lapsen vastuunkanto nähdään oireellisena. Lisäksi tutkittiin vastuupuhetta haastattelujen muun, perhettä koskevan puheen kokonaisuudessa, ja tutkittiin lasten kielellisiä keinoja, joilla he puhuivat perhetilanteistaan.

Tutkimani viisi lasta puhuivat kukin eri tavalla perheestään ja vastuustaan. Jennin puheessa suhde vastuuseen ilmeni ristiriitaisena; sitä toisaalta tuotiin esille luonnollisena, toisaalta peiteltiin. Myös subjektiuus vaihteli ja siirtyi haastattelun kuluessa ulkoa päin Jennille itselleen. Perheestään Jenni puhui vertailu- ja kieltorakentein ja loi näin kuvaa hyväksyttävästä perheestä. Sen sijaan Jennin veljen Tonin puheessa äiti nousi vastuun poisottavaksi subjektiksi. Ongelmista puhuttiin selittelemättä ja etäämpää kuin Jennin haastattelussa.

Marian haastattelussa vastuunkanto oli raskas velvollisuus, joka voi edellyttää jopa nousemista vanhemman tahtoa vastaan. Maria erotti isän puheessaan muusta perheestään ja puhui tähän liittyvistä ongelmista kiertelemättä. Haastattelussa oli runsaasti tunnesanastoa ja tarinallista ainesta. Niko puolestaan tuotti itselleen jatkuvasti aktiivisen subjektiposition, jolle vastuu kuului kuin luonnostaan. Hän otti äitinsä suhteen rooleja, joissa kuvautui työnantajana, velkojana tai vanhempana. Anun haastattelu sijoittui jatkumon keskivaiheille kahdessa suhteessa: suhteessa vastuuseen ja suhteessa perheen ongelmista puhumiseen. Vastuu oli hänen puheessaan jotakin, joka oli pyritty ottamaan pois lapsen harteilta, mutta prosessi oli ikään kuin kesken. Perheen ongelmista Anu ei kertonut pitkiä tarinoita, mutta ei myöskään selitellyt niitä pois.

Vaikka tutkimuksen lapset olivat kaikki käyneet lävitse intervention, jossa oli pyritty puuttumaan muun muassa lasta kuormittavaan vastuunkantoon, suhde siihen näyttäytyi hyvin erilaisena eri lapsilla, osalla kysymys oli edelleen problemaattinen. Tutkimuksessa ehdotettiin, että lapsille suunnatuissa interventioissa tarjottaisiin lapsille uudenlaisia mallitarinoita, joissa vastuunkantaminen tai sen välttely ei olisi keskeistä, vaan joissa lapset voisivat ottaa riittävää etäisyyttä perheeseensä ja opetella toisenlaisia rooleja.

Asiasanat: lapset, perhe, vastuu, psyykinen sairaus, diskurssianalyysi

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	5
1.1 Lapsi vastuunkantajana perheessä.....	5
1.2 Lapsena perheessä, jossa vanhemmalla on mielenterveysongelma.....	7
1.3 Parentifikaatio.....	8
1.3.1 Haitallinen parentifikaatio.....	9
1.3.2 Hyödyllinen parentifikaatio?.....	11
1.4 Ongelmana emotionaalinen ylisitoutuneisuus?.....	12
1.5 Lasten auttaminen.....	13
1.5.1 Kohti parempia tarinoita.....	14
1.5.2 Yhteisen kertomuksen rakentaminen.....	14
1.6 Tutkimuskysymykset.....	15
2 AINEISTO	16
3 TUTKIMUSMENETELMÄT	18
3.1 Diskurssianalyysi.....	18
3.2 Lapsen haastattelun tutkiminen.....	19
3.3 Odotuskehys.....	20
4 TULOKSET	21
4.1 Mistä vastuuta kannetaan?.....	21
4.2. Jenni, 9 vuotta.....	22
4.2.2 Puhe vastuusta.....	22
4.2.2.1 Kiltti lapsi auttaa vanhempiaan: vastuu luonnollisena asiana.....	22
4.2.2.2 Lapsen ei tule kantaa vastuuta vanhemmistaan: vastuu kiellettävänä asiana.....	23
4.3. Toni, 12 vuotta.....	33
4.3.1. Puhe vastuusta: Vapautettu lapsi, vastuu menneisyyden asiana.....	33
4.3.2. Puhe perheestä: Perhe, josta on otettu etäisyyttä.....	36
4.4. Maria, 10 vuotta.....	39
4.4.1. Puhe vastuusta: Lapsi keskellä ristiriitaisia vaatimuksia - vastuu asettumisena vanhemman tahtoa vastaan.....	39
4.4.2 Puhe perheestä: Avoimesti kerrotut tarinat.....	43
4.5. Niko, 11 vuotta.....	45
4.5.1. Puhe vastuusta: Itsenäinen lapsi ja aktiivinen roolinotto.....	45
4.5.2 Puhe perheestä: Vanhemman sairaus kiinnostavana ja torjuttavana asiana.....	52
4.6. Anu, 12 vuotta.....	55
4.6.1. Puhe vastuusta: Vastuu, joka on pyritty nostamaan pois lapsen harteilta.....	55
4.6.2 Puhe perheestä: Läheinen äiti.....	58
5 POHDINTA	60
5.1. Yhteenvetoa.....	60
5.2. Jatkotutkimuskysymyksiä.....	61
5.3. Kohti riittävää etäisyyttä ja uusia tarinoita.....	62
LÄHTEET	65

1 JOHDANTO

1.1 Lapsi vastuunkantajana perheessä

Omaisiet mielenterveystyön tukena on julkaissut opaslehtisen lapsille, joiden vanhempi on sairastunut psyykkisesti. Lehtisen kannessa on kuva työstä, joka pitää äitiään sylissään. Äidillä on mennyt sormi suuhun ja kuvatekstissä lukee ”... lapsesta tulee vanhempi...” Varsinainen teksti alkaa näin: ”Kun äidillä tai isällä on psyykkinen sairaus, koskettaa se koko perhettä, myös perheen lapsia. Joudut ehkä huolehtimaan monista asioista kotona, esimerkiksi siivoamaan ja laittamaan ruokaa. Sinun saattaa olla vaikeaa keskittyä koulunkäyntiin, koska olet huolissasi siitä, kuinka vanhempasi jaksaa. Tai pohdit, mitä voisit tehdä, jotta vanhempasi voisi paremmin, tai miten voisit olla suuttamatta häntä.” (Ensietoa...-lehtinen.)

Kuten lehtisessä todetaan, vanhemman psyykkinen sairaus ei kosketa vain häntä itseään, vaan koko perhettä. Lapset onkin pyritty enenevässä määrin huomioimaan tilanteessa, jossa vanhempi on sairastunut psyykkisesti. Yksi niistä seikoista, joihin on kiinnitetty huomiota, on lapsen lisääntyvä vastuu, joka saattaa olla lapselle hyvin kuormittavaa.

Viime vuosikymmeninä on psykologisen tutkimuksen piirissä käyty runsaasti keskustelua parentifikaatiosta. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jossa lapselle annetaan perheessä paikka aikuisen tilalla tai rinnalla. Parentifikaatio voi ilmetä käytännöllisinä tai emotionaalisina vaatimuksina lasta kohtaan, ja parentifioituja lapsia onkin pyritty auttamaan erilaisilla interventioilla.

Se, että lapsen vastuu kodista ja vanhemmasta nähdään hälytysmerkkinä, jonakin johon on puututtava, ei kuitenkaan ole aina ollut itsestään selvä asia. Käsitys sopivasta määrästä lapsen vastuuta on vaihdellut eri aikakausina (Utrio 1998, 485). Kun puhutaan lasten vastuunkannosta, kysymys onkin asetettava yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Mikä vaikuttaa oireelliselta ja poikkeavalta tietyssä ajassa ja paikassa, voi olla normaalia toisessa.

Se, miten paljon lasten on odotettu osallistuvan kodin askareisiin tai tekevän töitä kodin ulkopuolella, on muuttunut historian saatossa. Ennen 1950-lukua vanhemmat toimivat perheissä paitsi kasvattajina, myös työnjohtajina ja opettajina. Arjen askareet olivat niin työläisiä, että ne vaativat kaikkien osallistumista. Lapset kantoivat vettä ja pilkkoivat polttopuita vanhempien komennossa. Tilanne muuttui sotien jälkeen, kun tuottava työ siirtyi kotien ulkopuolelle, väestö vaurastui ja tekniikka helpotti kotitöitä. Lasten ajankäyttö alkoi muuttua siten, että kouluun käytetty aika lisääntyi selvästi ja kotityöt vähenivät. (Utrio 1998, 485.) Nykyään lapset rasittavat perheiden taloutta usein paljon enemmän ja pidempään kuin aiemmin. Vaikka vielä viime vuosisadan alkupuolella pienetkin lapset osallistuivat jollakin tavoin perheen ylläpitoon, on nykylapsen keskeinen tehtävä valmistautua aikuisuuteen koulua käymällä ja harrastamalla. Vanhemmat elättävät lapsiaan pitkälle aikuisikään. (Utrio 1998, 489.)¹

Tätä trendiä kuvaa hyvin vuoden 1998 perhebarometri, jonka otsikkona on Vastuu perheen arjessa. Kysely pyrkii selvittämään vastuun jakautumista monien perheen askareiden, kuten ruuan valmistuksen ja kaupassa käynnin, osalta. Paljastavaa on, että kaikissa kysymyksissä on oletuksena vastuun jakautuminen puolisoitten kesken; pyritään selvittämään ainoastaan sitä, mitkä asiat perheessä ovat miehen, mitkä naisen vastuulla. Lapsien mahdollinen vastuunkanto ei kuulu kysymyksenasettelun piiriin lainkaan. (Reuna 1998.)

Sen sijaan Kansakoulun lukukirja 1 1900-luvun alusta esittelee runossa ”Älä itke äitini!” ilmeisen ihanteellisessa valossa tilanteen, joka nykyajasta katsottuna täyttäisi sekä emotionaalisen että instrumentaalisen parentifikaation tuntomerkit:

Älä itke, äitini / älä, äiti kulta, / vaikka vaan nyt isäni / peittää musta multa! //
Älä muista murhetta / tuoll’ on kirkas taivas; poikas torjuu puutetta, vähentääpi vaivas.
// Kyllä luonto lapsella / viimein vahvistuupi, / miehen voima varrella / kerran kukoistuupi. // Anna ajan ehtiä, / huoles minä maksan; / leipä paisuu leveä, / koska kyntää jaksan. (Soininen, Kohonen, Raitio & Setälä 1914.)

¹ Perheenjäsenten roolien muuttumisesta tarkemmin ks. esim. Keurulainen 1998.

Kaiken kaikkiaan työnteon kuulumattomuutta lapsuuteen ja hoivaroolin patologisointia voidaan pitää kulttuurisesti tuotettuna ja varsin uutena käsityksenä (Itäpuisto 2005, 106). Kun puhutaan lasten vastuunkannosta, taustalla on siis erilaisia ajattelutapoja, ikään kuin erilaisia kerroksia. On ajatus hyvästä, ns. kiltistä lapsesta, joka kaikessa auttaa vanhe mpiaan, ja toisaalta uudempiä ajatuksia kääntyneiden roolien psykologisista haittavaikutuksista lapseen.

Käsittelen aluksi yleisellä tasolla lapsena kasvamista silloin, kun vanhempi on sairastunut psyykkisesti. Käyn sen jälkeen lävitse parentifikaatiosta käytyä keskustelua ja perheille suunnattuja interventioita. Tämän jälkeen esittelen teoreettiset lähtökohtani ja tutkimani aineiston ja lähden selvittämään sitä, miten psyykkisesti sairastuneiden vanhempien lapset puhuvat vastuunkannostaan vuoden 2005 Suo messa.

1.2 Lapsena perheessä, jossa vanhemmalla on mielenterveysongelma

Vanhemman psyykkinen sairaus on selvä riskitekijä lapsen mielenterveydelle. Kun lapsen vanhemmista toinen tai kumpikin sairastaa affektihäiriötä, on lapsella hyvin suuri riski sekä psykiatrisiin sairauksiin että sopeutumisongelmiin. Näistä lapsista 65-75%:lla esiintyy diagnosoitavia psykiatrisia häiriöitä ja vakavaa depressiota 25-40%:lla. (Schwoeri ja Sholevaar 1994 Solantaus ja Beardsleen 1996, 1648 mukaan.)

Suomalaisessa tutkimuksessa (Mäkelä 1997) tutkittiin viittätoista 7-12 –vuotiasta lasta, joiden vanhempi sairasti skitsofreniaa. Näiltä lapsilta löydettiin kolme kertaa enemmän tendenssiä ajatteluhäiriöön kuin verrokkiryhmän lapsilta. Lisäksi heillä todettiin kohonnutta Exnerin skitsofreniaindeksiä, huonompi coping-kyky ja eristäytyneisyys sekä enemmän false self –piirteitä. Tutkimuksen lapset elivät stressitilanteessa, jossa he pyrkivät kuitenkin käyttäytymään sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla. Useat huolehtivat samalla sairaasta vanhemmastaan. Osa lapsista pystyi tutkijan mukaan näyttelemään hyvin pärjäävää, mutta juuri nämä lapset sijoittuivat tutkimuksessa huonosti selviävien lasten osaryhmään.

Vanhemman psyykkinen sairaus vaikuttaa lapseen ennen muuta vaikuttamalla vanhemman kykyyn toimia vanhempana: se voi heikentää, estää tai vääristää vanhempana toimimista. Sairaus muuttaa usein perheiden arkea. Taloudellinen tilanne

saattaa vaikeutua, ulkopuoliset kontaktit ja harrastusmahdollisuudet vähentyä. Lapsi vaistoaa usein vanhemman psyykkisen kivun ja yrittää ilahduttaa alakuloista vanhempaa. Kun ilo ei tunnu kestävän, lapsi voi tulkita tilanteen siten, ettei ole tehnyt tarpeeksi tai oikein ja yrittää lisää. Tämä voi johtaa kierteeseen, jossa lapsi yrittää hoivata vanhempaa entistä enemmän ja koko hänen elämänsä kiertyy lopulta vanhemman ympärille. Lapsen omat tarpeet jäävät tunnistamatta. (Nikunen 2002, 10.) Lapsi voi myös pyrkiä virittämään itsensä samalle aaltopituudelle vanhemman kanssa, jotta saavuttaisi kokemuksen läheisyydestä. Masentuneen vanhemman lapsi voi sammuttaa omankin iloisuutensa, ja lapsi saattaakin tuntua vanhemmasta läheisemmältä alakuloisena kuin iloisena ja virkeänä. Ongelmia voivat aiheuttaa myös masentuneen vanhemman tulkinnat lapsesta ja lapsen elämäkokemuksista, jos nämä tulkinnat ovat depressiivisesti vääristyneitä. (Nikunen 2002, 11.)

Toiset lapset ja nuoret selviytyvät hyvin elämässä vanhempansa sairaudesta huolimatta. Tyypillistä näille lapsille on tutkimuksen mukaan kyky itseymmärrykseen sekä aktiivisuus perheen ulkopuolella. Itseymmärrys käsittää kolme tekijää. Tärkeää on ensinnäkin oikea arvio vanhemman tilanteesta. Hyvin selviytyvät lapset ymmärtävät, että vanhempi on sairas ja hänellä on sen vuoksi vääristyneitä tulkintoja asioista. Toinen tärkeä asia on realistinen arvio omista toimintamahdollisuuksista ja oman toiminnan seuraamuksista. Lapset ovat ymmärtäneet, etteivät ole syynä vanhemman sairauteen tai vastuussa siitä ja että vanhemman muuttaminen tai parantaminen ei ole lapselle mahdollista. Kolmas seikka on toiminta, joka heijastaa ymmärrystä vanhemman tilanteesta. Hyvin selviytyvät lapset etsivät kontakteja ja toimintoja perheen ulkopuolelta ja kykenevät ajattelemaan ja toimimaan erillään vanhemman sairaasta kokemus- ja tulkintamaailmasta. (Beardslee ja Podorefsky 1988 Solantaus ja Beardsleen 1996, 1650 mukaan.)

1.3 Parentifikaatio

Parentifikaatiosta on olemassa varsin paljon tutkimusta. Tematiikkaa on käsitelty ennen muuta strukturaalisen perheterapian viitekehäksessä. Pääosin on keskitytty parentifikaation haitallisiin vaikutuksiin. Parentifikaation on todettu vaikuttavan muun muassa lapsen tunne-elämään, persoonallisuuden ja defenssien muodostumiseen sekä erilaisten internalisoivien ja eksternalisoivien oireiden kehittymiseen. Myös

parentifikaation mahdollisista hyödyistä esimerkiksi sensitiivisyyden lisääjänä on kirjoitettu jonkin verran. Lähden nyt esittelemään näitä erilaisia käsityksiä parentifikaatiosta ja sen vaikutuksista lapseen ja lapsen kehitykseen.

1.3.1 Haitallinen parentifikaatio

Termin ´parental child` ottivat käyttöön Minuchin ja hänen kollegansa vuonna 1967. He viittasivat sillä lapseen, joka oli sosiaalisten ja ekonomisten olosuhteiden vuoksi vanhemman vastuussa kotona. Perheterapeutit Broszormenyi-Nagy ja Spark määrittelivät vuonna 1973 parentifikaation prosessin siten, että vanhempi perheessä odottaa lapsen täyttävän vanhemman roolin. Tämä voi tarkoittaa suoranaista huolenpitoa, mutta myös vanhemman seksuaalisten, aggressiivisten tai riippuvuuden tarpeiden täyttämistä. Usein käytetään myös termiä roolien kääntyminen (role reversal). Tällä kuvataan lasta, joka toimii vanhemmalleen vanhempänä tai puolisona. Tähän roolien kääntymiseen voi kuulua vanhemman hoitamista tai sitä, että lapsi toimii vanhempänä sisarukselleen. Lapsi voi toimia vanhemmalleen uskottuna, ystävänä tai päätöksen tekijänä. (Earley & Cushway 2002, 164-165.)

On esitetty, että parentifioidut lapset kärsivät usein depressiosta, itsemurha-ajatuksista ja muista internalisoivista, esimerkiksi psykosomaattisista, oireista. Monesti oireet ovat myös eksternalisoivia, kuten käytöshäiriöitä. Voi olla vaikea tulla ajatelleeksi, että esimerkiksi huonosti käyttäytyvä, koulusta pinnaava lapsi huolehtiikin vanhemmastaan, ja parentifikaation rooli ongelmien taustalla ei tule aina huomatuksi. (Byng-Hall 2002, 377.)

Mahlerin ja hänen kollegojensa näkemys separaatio-individuaatio –prosessista ja Kohutin self-development –malli sisältävät oletuksen, että parentifikaatio estää lasta hillitsemästä ja ilmaisemasta tunteita, koska vanhempi ei ole vastaanottavainen lapsen lohdutuksen ja peilauksen tarpeille. Tällöin lapsi ei voi muodostaa tunnetta autonomisesta itsestä, koska joutuu tekemään kompromisseja äidin tai epästabiliin perhesysteemin vaatimusten vuoksi. (Earley & Cushway 2002, 166.)

Kun vanhempaa on mahdotonta saada provosoitua huolenpitoreaktioon, lapsi oppii, että toisen tarpeiden täydellinen ennakointi on ensisijainen tapa olla suhteessa

vanhempaan. Kasvettuaan aikuiseksi hän voi jatkaa tällaisen roolin toistamista ja päätyä auttamisammattiin. (Blumenstein 1986 DiCaccavon 2002, 464 mukaan.)

Parentifikaatio on todettu olevan merkitsevä ennustaja sekä masokistisen että narsistisen persoonallisuuden kehittymiselle. Vaikka pohjana on molemmissa parentifikaatio, kyse voi olla hyvin erilaisista tavoista tulla parentifioituksi. Äidin pikku apulaiseksi parentifioitu lapsi voi kehittää itseä vahingoittavan persoonallisuuden tyylin, kun taas lapsi joka on elänyt todeksi äitinsä unelmia, voi kehittää narsistisen tyylin. (Jones & Wells 1996.) Yhteistä kummallekin lapselle on, ettei hän ole saanut elää omien tarpeidensa ja unelmiensa ehdoilla.

Niin ikään parentifikaation on todettu olevan merkitsevässä suhteessa defensiivisen splittingin käyttöön aikuisuudessa. Tällä defenssillä parentifioitu aikuinen voi pyrkiä suojautumaan sellaista kestämatöntä ahdistusta vastaan, joka liittyy eroihin tai pettymyksiin toisten suhteen. Syynä voi olla myös yritys hoitaa haavoittuvan, narsistisen identiteetin vammoja. (Wells & Jones 1998.) Lapsuuden aikainen parentifikaatio on yhteydessä myös aikuisen taipumukselle kokea häpeää. Tämän nähdään tukevan hypoteesia siitä, että parentifikaatiossa on sisäistetty vanhemman epärealistiset odotukset, ja siten siihen liittyy häpeä todellisesta itsestä. (Wells & Jones 2000.)

Itseen liittyvän kokemuksen vääristymisestä on kysymys myös niin sanotussa huijari-ilmiössä. Termin ovat alun perin ottaneet käyttöön Clance ja Imes (1978) ja sillä tarkoitetaan yksilön tunnetta, että hän on petollinen ja arvoton ihminen huolimatta siitä, että objektiiviset todisteet kertovat hänen menestyneen ammatillisesti tai akateemisesti. Hän ei koe ansaitsevansa asemaa, jossa on, vaan kokee, että menestys johtuu ulkoisista tekijöistä. Huijari-ilmiö korreloi kohtalaisesti parentifikaation kanssa Castro, Jones ja Mirsalimin tekemässä tutkimuksessa (2004). Tutkijoiden mukaan huijari-ilmiötä voidaankin selittää osaksi merkittävällä pitkällisellä altistuksella lapsuuden aikaiseen parentifikaatioon. Aikuisen huijaritunteet ovat samanlaisia kuin lapsen tunteet, kun hän on suorittanut tehtäviä, jotka ovat olleet liian vaativia hänen kehitystasoonsa nähden. (Castro, Jones & Mirsalimi 2004.)

Parentifikaatio perheissä voi ilmetä monella tavalla. Stein, Riedel ja Rotheram-Boras (1999) ovat tutkineet parentifikaatiota nuorilla, joiden vanhemmilla on aids. He käyttivät kolmea parentifikaation indikaattoria: puolisona toiminen (ongelmien ja salaisuuksien jakaminen), ´parental´ (vanhempi kysyy neuvoja ja päätöksiä) ja aikuisen roolin otto (vastuut kotona). Näistä aikuisen roolin otto korreloi emotionaalisen kärsimyksen kanssa. (Earley & Cushway 2002.)

Parentifikaatio on todettu olevan yhteydessä myös läheisriippuvuuteen (codependency)². Kun läheisriippuvaisia hoidetaan terapiassa, tärkeää on tutkijoiden mukaan empatia ja tuki. Suhteen tulisi olla sellainen, jossa asiakas tunnistaa oman huolenpitotaipumuksensa vahvuudet ja heikkoudet. Tärkeää on oppia ottamaan ihmissuhteissa muitakin rooleja sekä oppia ottamaan etäisyyttä lapsuuden perheeseen. (Wells, Glickauf-Hughes & Jones 1999, 69.)

1.3.2 Hyödyllinen parentifikaatio?

Broszormenyi-Nagyn ja Sparkin alkuperäisessä konseptissa parentifikaation oli ajateltu olevan osa kaikkia suhteita, myös terveitä. Onkin nähty terveenä, että lapsi kohtaa jossakin määrin vanhemman emotionaalisia tarpeita. Tämän täytyisi kuitenkin olla tasapainossa sen huolenpidon kanssa, jota lapsi saa vanhemmiltaan. (Earley & Cushway 2002, 165.) Voidaankin todeta, että vastuun ottaminen ei sellaisenaan ole vaaratekijä lapsen kehitykselle, jos se on lapsen iän ja toimintamahdollisuuksien mukaista. Siitä tulee kuitenkin ongelma, jos se on syyllisyyden värittämää ja ylittää lapsen kapasiteetin. (Solantaus & Beardslee 1996, 1649.)

Jurkovic (1997) erottelee toisistaan adaptiivisen ja destruktiivisen parentifikaation. Adaptiivinen parentifikaatio on ohimenevää, tai jos se jatkuukin, lasta ei ole vangittu tähän rooliin siten, että hänen identiteettinsä olisi siihen sidottu. Lasta tuetaan ja kohdellaan reilusti. Destruktiivisessa parentifikaatiossa lapseen kohdistetaan vaatimuksia emotionaalisesta huolenpidosta tai välineellisestä vastuusta olost siten, että tämä on kohtuutonta ja kehityksen kannalta epätarkoituksenmukaista. Tästä

² Läheisriippuvuusajattelun kritiikistä ks. Itäpuisto 2005, 43-50.

roolista tulee lapselle pääasiallinen identiteetin lähde. (Jurkovic 1997, Byng-Hallin 2002, 376-377 mukaan.)

Eriksonin psykososiaalisen kehityksen teorian mukaan lapsi kulkee läpi erilaisten kehitysvaiheiden (Erikson 1982, 239-257). Kehitys vaarantuu, jos lapselle asetetaan vaatimuksia, joita hän ei voi hallita ja lapsi jää siihen näkemykseen itsestään, että hän on epäadekvaatti, esimerkiksi syyllinen. Terveen ja epäterveen parentifikaation kriteeriksi nouseekin se, pystyykö lapsi selviämään hänelle asetetuista haasteista. (Earley & Cushway 2002, 170.)

Parentifioidusta lapsuudesta voi olla myös hyötyä. Barnardin ja Spoentgenin (1987) mukaan seurauksena voi olla lisääntynyt sensitiivisyys ja suurempi kapasiteetti intiimeille suhteille (Earley & Cushway 2002, 170). Esimerkiksi lasten työ ja toiminta alkoholistiperheissä voidaan patologisoinnin sijasta nähdä myös tilanteeseen sopivana, järkevänä toimintana (Itäpuisto 2005, 106). Walkerin ja Leen (1998) mukaan roolien kääntyminen alkoholistiperheissä voi edistää individuaatiota ja kasvattaa itseluottamusta (Earley & Cushway 2002, 170). Alkoholistien lapsilla tietty määrä parentifikaatiota voikin olla tervettä sopeutumista alkoholismin edessä ja olla merkki suhteellisesta joustavuudesta (Walker & Lee 1998).

1.4 Ongelmana emotionaalinen ylisitoutuneisuus ?

On myös esitetty, että kun vanhempi on alakuloinen, mahdollisena ongelmana lapsen kannalta olisi nimenomaan lapsen ns. emotionaalinen ylisitoutuneisuus eikä lapsen huolenpitokäyttäytyminen sinänsä (Solantaus-Simula, Punamäki & Beardslee 2002a.). Esittelen nyt tarkemmin tätä tutkimusta.

12-vuotiaiden suomalaislasten on tutkittu reagoivan vanhempien alakuloon neljällä tavalla: aktiivisella empatialla, emotionaalisella ylisitoutuneisuudella, välinpitämättömyydellä ja välttelyllä. Ylisitoutunut ja välttelevä ryhmä raportoivat enemmän depressiivisiä ja eksternalisoivia oireita kuin muut. Ylisitoutuneella ryhmällä oli myös internalisoivia oireita, kuten masennusta. (Solantaus-Simula, Punamäki & Beardslee 2002a.)

Tutkimuksen tekijöiden mukaan lapset reagoivat empaattisesti vanhemman mielialaan, mutta he toteavat, että kirjallisuus antaa hyvin erilaisen näkemyksen lasten huolenpitokäyttäytymisestä vanhempiaan kohtaan: se liitetään kehityksellisiin ja psykiatriisiin ongelmiin ja puhutaan parentifikaatiosta. Tutkijoiden mukaan empatia ei sinänsä ole pahasta, eivätkä he pidä sitä patologisena parentifikaationa, vaan normaalina käyttäytymisenä. Ongelma on nimenomaan emotionaalisessa ylisitoutuneisuudessa. Tutkimuksessa kävi ilmi, että aktiivisen empatian ryhmä osasi erottaa omat kokemuksensa vanhempien tunteista. Välttelevä ryhmä sen sijaan rekisteröi kyllä vanhempien tunteet, muttei omiaan. (Solantaus-Simula, Punamäki & Beardslee 2002a.)

Tulosten mukaan aktiivisen empatian ja välinpitämättömyyden ryhmiin kuuluvat kokivat positiivisemmän vanhemmuuden. Emotionaalisen ylisitoutumisen ryhmässä oli havaittavissa selvä kuilu, kun tarkasteltiin perheenjäsenten havaintoja lasten kärsimyksestä (distress) ja vanhemmuudesta. Välttelyryhmässä sen sijaan oltiin yksimielisiä lapsen kärsimyksestä ja huonosta vanhemmuudesta. Välttelyryhmässä lapsilla havaittu empatian puute saattaakin heijastaa heidän omaa kokemustaan perheestä. Kaiken kaikkiaan lasten reaktiot vanhemman alakuloon olivat suhteessa perhedynamiikkaan. Emotionaalisen ylisitoutuneisuuden ryhmässä havaittiin vääriä uskomuksia ja kommunikaatio-ongelmia lasten ja vanhempien välillä ja puutetta realismikytkennöissä. Tämä voi olla lapsille hyvin vaativaa. (Solantaus-Simula, Punamäki & Beardslee 2002b.)

1.5 Lasten auttaminen

Kuinka sitten voidaan auttaa perheitä, joissa vanhemmalla on mielenterveysongelmia? Esittelen ensiksi Byng-Hallin käsityksen parentifioitujen lasten auttamisesta ja sen jälkeen Beardsleen ja Solantauksen ennaltaehkäisyyn pyrkivän intervention. Jälkimmäinen on suunniteltu masentuneiden vanhempien lapsille ja se pureutuu myös vastuun kannon kysymyksiin.

1.5.1 Kohti parempia tarinoita

Byng-Hall lähtee ratkomaan lasten ongelmia narratiivisen perheterapian viitekehystä. Hänen mukaansa on tärkeää, että vanhemmat kuulevat, kuinka kuormitettuja heidän lapsensa ovat. Tämä motivoi heitä puuttumaan asioihin. (Byng-Hall 2002, 386.) Kun ammattilaiset työskentelevät perheen kanssa, on huolehdittava siitä, ettei kukaan vanhempi joutuisi kääntymään lapsen puoleen apua saadakseen, vaan on vahvistettava aikuisten keskinäistä tukea (Byng-Hall 2002, 381). Lapsi tulee irrottaa lapsen ja vanhempien muodostamasta kolmiosta ja vahvistaa sukupolvien välisiä rajoja. On myös huomioitava se, millä tavalla perhe kertoo omaa tarinaansa. On perheelle parempi kertoa tarinaa, jossa lasten ja vanhempien ongelmat nähdään johtuvan turvattomuudesta kuin huonosta käytöksestä. Haitallinenkin parentifikaatio voi kääntyä adaptiiviseksi, jos vastuun siirtäminen tehdään eksplisiittiseksi ja ollaan valmiita keskustelemaan vastuunkannosta, jos se alkaa käydä liian raskaaksi. Parhaimmillaan terapeutin työskentely voisi tapahtua kolmen sukupolven kesken, sillä ongelmat kulkevat usean sukupolven ketjussa. Lasten on helpompi antaa vanhemmille anteeksi, kun he näkevät kuinka epäreilu vanhempienkin lapsuus on ollut. Vastaavasti vanhempien voi olla tällöin helpompi nähdä, kuinka he siirtävät parentifioitua roolia eteenpäin omille lapsilleen. (Byng-Hall 2002, 382.)

1.5.2 Yhteisen kertomuksen rakentaminen

Lasten psyykkisten häiriöiden ehkäisemiseksi on käynnistetty Stakesin Toimiva perhe –projekti, jonka tarkoituksena on suojata masentuneiden vanhempien lapsia sairastumiselta. Projekti pohjautuu William Beardsleen tutkimus- ja kehitystyöhön ja sen on Suomeen tuonut Tytti Solantaus. (Wiik, Palomäki & Järvi 2003.)

Beardsleen ja Solantauksen interventiossa tavataan lapsia ja vanhempia erikseen ja koko perhettä yhdessä ja sen kuluessa kuullaan kaikkien perheenjäsenten kertomus perheenjäsenen sairaudesta. Kliinikko tuo mukaan oman teoreettisen tietämyksensä ja antaa perheenjäsenten kokemuksille mielen. Psyykinen häiriö demystifoidaan ja siitä puhutaan nimenomaan sairautena, jolloin se pystytään ulkoistamaan, erottamaan itsestä. Tavoitteena on tiedon ja ymmärryksen lisääminen affektihäiriöistä ja lasten ymmärryksen lisääminen vanhemman sairauden suhteen. Perheiden kanssa tehdään

myös konkreettinen suunnitelma siitä, miten lasten selviäminen turvataan tulevaisuudessa. Intervention on todettu vaikuttavan myönteisesti niihin tekijöihin, joiden tiedetään olevan yhteydessä lasten sairastumiseen. (Solantaus & Beardslee 1996.)

Helsingin keskisessä mielenterveysyksikössä on toteutettu Toimiva perhe –projektiin sisältyvää Perhe mukaan –työskentelymallia. Työskentelyllä on vaikutusta myös lasten vastuunkantoa koskeviin kysymyksiin. Tavoitteena on lasten hyvinvoinnin vahvistaminen, vanhemmuuden tukeminen, puhumattomuuden kehän rikkominen ja perheen yhteisen kertomuksen rakentaminen. Kaiken tämän myötä lapsi vapautuu elämään omaa elämäänsä. Hän kykenee keskittymään ikäspesifisti kavereihin, kouluun ja harrastuksiin. Lapsen huoli ja huolenpito sairaasta vanhemmasta vähenee. Kun istunnoissa käydään lävitse vanhemman masennukseen liittyviä asioita, lapsi voi vapautua vastuusta ja syyllisyydestä. Sukupolvien rajoja tuetaan vapauttamalla lapsi elämään omaa elämäänsä. (Wiik, Palomäki & Järvi 2003.)

Menetelmällä on myös psykoterapeuttisia vaikutuksia. Vanhemman sairastuessa psyykkisesti sairausidentiteetti voi viedä tilaa vanhemmuuden identiteetiltä. Hänen kykynsä eläytyä lapsen tilanteeseen ja tarpeisiin heikkenee, mistä voi seurata lapsen hyväksikäyttöä pikkuapulaisena tai eriasteista heitteillejättöä. Työntekijän kunnioittava ja ymmärtävä suhtautuminen auttaa vanhempaa löytämään itsestään uudelleen myös vanhemmuusidentiteetin. Tällöin hän näkee paremmin lapsensa tarpeet ja oikeuden lapsuuteen ja alkaa tunnistaa oman vanhemmuutensa esteitä. Tuloksena voi olla vanhemman hakeutuminen psykoterapeuttiseen hoitoon, jotta hän voisi minimoida oman vaille jäämisensä vaikutukset lapseensa. (Wiik, Palomäki & Järvi 2003.)

1.6 Tutkimuskysymykset

Tässä työssäni tutkin sitä, miten lapset puhuvat perheestään, ja erityisesti vastuunkannostaan, kun vanhemmalla on mielenterveysongelmia. Aineistoni koostuu kymmenestä kvalitatiivisesta tutkimushaastattelusta.

Tarkastelen ensiksikin sitä, mikä on lapsen tulkinta omasta roolistaan vastuunotossa. Asettaako lapsi itsensä vastuunoton ensisijaiseksi toimijaksi, eli kuvaako hän itsensä vastuunottajana, vai tulkitsee hän noudattavansa hänelle ulkopuolelta asetettua odotusta.

Toisekseen tutkin sitä, millainen odotuskehys vastuunotolle rakentuu kyseisessä keskustelussa (odotuskehys-termin määrittelystä ks. luku 3.3). Tarkastelen sitä, mieltääkö lapsi oman vastuunottonsa hyväksytyksi, itsestään selväksi ja luonnolliseksi vai kokeeko hän, että se on jotakin ei-hyväksytyä. Hypoteesinani on, että lasten puheissa kuuluisi ainakin sellainen odotuskehys, jonka mukaan lapsen on hyvä auttaa kaikkia, myös vanhempiaan, sekä toinen odotuskehys, jonka mukaan vastuu ei kuulu lapselle. Täten lasten puheessa olisi aineksia sekä varhaisemmassa yhteiskunnallisessa tilanteessa vallinneesta ajattelusta, jossa lapsen panos on tärkeä perheen elättämisessä, että parentifikaatio-keskustelun tuottamasta psykologisesta ajattelusta, jossa lapsen vastuunkanto nähdään kyseenalaisena asiana.

Lisäksi tutkin sitä, miten lasten erilaiset tavat kuvata vastuunottoa mieltyvät osaksi haastattelupuheen kokonaisuutta. Tällöin mukaan tulevat myös ne kohdat, joissa lapset puhuvat perheestään ylipäänsä, ilman vastuunoton tematiikkaa. Erittelen analyysissäni myös kunkin lapsen kielellisiä ja tarinallisia keinoja, joita he käyttävät puhuessaan perheestään ja vastuunkannostaan. Jaan analyysit kunkin lapsen kohdalla kahteen alalukuun: Puhe vastuusta ja Puhe perheestä.

Vastaavanlaista tutkimusta lasten vastuupuheesta ei saamieni tietojen mukaan ole aiemmin tehty. Vastuun teema on kuitenkin yksi keskeisistä teemoista, kun käsitellään lapsen elämää perheessä, johon kuuluu psyykkisesti sairastunut vanhempi.

Tarkastelemalla yksityiskohtaisesti sitä, kuinka lapset puhuvat vastuusta, päästään käsiksi siihen, miten he tilannettaan jäsentävät. Tällainen analyysi on tarpeellinen pohja, kun suunnitellaan ja muokataan interventioita, joilla lapsia pyritään auttamaan.

2 AINEISTO

Tutkimani haastattelut on tehty vuonna 2005. Haastatteluissa keskustellaan monenlaisista lasten ja perheen elämään liittyvistä kysymyksistä. Alkuperäinen

aineistoni koostui kymmenestä alakouluikäisen lapsen haastattelusta, joista viidessä haastateltavana on tyttö ja viidessä poika. Viidessä haastattelussa nousevat vastuun kysymykset esille tavalla tai toisella, vaikka suoria niihin liittyviä kysymyksiä eivät haastattelijat esitä. Voidaankin olettaa, että kysymys on hyvin aktuaalinen niillä lapsilla, jotka sen nostavat haastattelussa esille. Keskityn työssäni näihin viiteen haastatteluun ja teen niistä kustakin diskurssianalyttisen case-analyysin.

Kolmessa haastattelussa haastateltava on tyttö ja kahdessa poika. Aineistossa on yksi sisaruspari. Haastateltavat ovat iältään 9-12 –vuotiaita.

Kaikki haastatellut lapset ovat aiemmin osallistuneet vertaisryhmätoimintaan, joka on tarkoitettu sellaisille lapsille, joiden vanhempi kärsii mielenterveysongelmista. Lasten vanhemmista vähintään toinen on osallistunut samaan aikaan järjestettyihin vanhempien vertaisryhmiin. (Männikkö 2006.) Haastattelujen yhtenä motiivina on ollut ryhmätoiminnan arviointi. Haastattelututkimuksesta on vastannut PsT Maarit Alasuutari.

Vertaisryhmien tarkoituksena on ollut tarjota lapsille tietoa ja tukea. Viitekehys on ollut psykoedukatiivinen ja työvälleinä on käytetty keskustelua sekä toiminnallisia ja luovia menetelmiä. Kukin ryhmä on kokoontunut lukukauden ajan. Lasten vanhemmat ovat keskustelleet omissa ryhmissään. Yhtenä keskeisenä teemana on ollut lapsen vapauttaminen elämään ikäkauden mukaista lapsen elämää ilman kuormittavaa vastuuta vanhemman tilanteesta. Vanhempien kanssa on keskusteltu lapsen mahdollisesta vastuunkantamisesta ja myös siitä, minkälaisia asioita minkäkin ikäinen lapsi voi tehdä. Lasten ryhmissä on puolestaan kuunneltu lapsia, ja jos on havaittu lapsen kuormittuneen, on näitä asioita nostettu esille vanhempien ryhmissä. (Männikkö 2006.)

Vanhempia on kannustettu kertomaan lapsille omasta hoidostaan. Tällä on pyritty siihen, että lapsi ymmärtäisi toisten vastaavan vanhemman hoidosta; se ei ole hänen tehtävänsä. Vanhempia on kannustettu viemään lapsi vierailulle omaan hoitopaikkaansa, jotta hoito konkretisoituisi lapselle. Näistä vierailuista on keskusteltu sekä vanhempien että lasten ryhmissä. (Männikkö 2006.)

Lasten ryhmissä vastuu vanhemmasta on näyttäytynyt usein lapsen huolena vanhemman tai perheen tilanteesta. Lapsi on saattanut ottaa vastuuta vanhemman tunnetiloista ja yrittänyt nostaa vanhemman mielialaa. Vanhempien kanssa on keskusteltu myös lasten mahdollisista selviytymisrooleista. Lasten ryhmissä on taas pyritty kannustamaan lasta myös muunlaisiin toimintamalleihin. (Männikkö 2006.)

Interventio on sovellus aiemmin esittelemästäni Beardsleen ja Solantauksen interventiosta. Periaatteet ovat paljolti samat, vaikka rakenne poikkeakin. Interventio ponnistaa parentifikaatiosta käydyn keskustelun pohjalta ja lähtee siitä oletuksesta, että lapsen tulisi saada elää elämäänsä vapaana aikuiselle kuuluvasta vastuusta. Koska vastuusta vapauttaminen on ollut ryhmien toiminnassa yhtenä päämääränä, on odotettavissa, että se kuuluu yhtenä vahvana odotuskehystenä lasten puheessa.

Olen muuttanut lasten nimet sekä kaikki muut aineistossa esiintyvät erisnimet. Koska perheiden henkilöllisyys on haluttu suojata, ei tutkimuksessani kerrota myöskään lasten kotipaikkakuntia tai muita yksilöimistä helpottavia tietoja. Haastattelupaikkana on sama paikka, jossa lasten vertaisryhmä kokoontui. Haastattelihoita oli yhteensä kolme.

3 TUTKIMUSMENETELMÄT

3.1 Diskurssianalyysi

Tässä tutkimuksessa käytetään diskurssianalyttistä lähestymistapaa. Diskurssianalyysin voi määritellä viitekehyyseksi, joka rakentuu tietyistä lähtökohtaoletuksista. Näitä ovat oletus kielen käytön sosiaalista todellisuutta rakentavasta luonteesta, oletus useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien merkityssysteemien olemassaolosta, oletus merkityksellisen toiminnan kontekstisidonnaisuudesta, oletus toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin sekä oletus kielenkäytön seurauksia tuottavasta luonteesta. Nämä lähtökohdat painottuvat eri tavoin eri tutkimuksissa. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17-18.)

Tässä tutkimuksessa tulevat huomioiduiksi jossakin määrin kaikki edellä luetellut seikat. Tutkin sitä, kuinka sosiaalinen todellisuus rakentuu ja miten sitä rakennetaan

(Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 20-21) niissä ainutkertaisissa puhetilanteissa, joissa haastattelijat ja haastateltavat tuottavat puhetta vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Tarkastelen puhetta perheestä ja vastuusta rinnakkaisten tai keskenään kilpailevien merkityssysteemien kenttänä (24), jossa useampien merkitysten on mahdollista aktualisoitua. Otan huomioon kontekstin paitsi puhetilanteen tasolla myös laajempina kulttuurisena kontekstina, jossa kielen käyttäjät suhteuttavat lausumansa mahdollisiin vasta-argumentteihin, vaikka näitä argumentteja ei aina suoraan eksplikoitaisikaan (33). Keskeistä on niin ikään se, millaista minää haastatteluissa rakennetaan (37), millaisiin subjektipositioihin puhujat asettavat itsensä, ja millaisia positioita he antavat toisille. Huomio kiinnittyy myös siihen, millaisia tilannekohtaisia funktioita kielenkäytöllä on haastatteluissa (42).

3.2 Lapsen haastattelun tutkiminen

Lapsen kvalitatiivisen haastattelun tavoitteena voidaan pitää ymmärrystä siitä, miten lapsi jäsentää maailmaansa (Alasuutari 2005, 162). Kun tutkin haastatteluja, teen sen interaktionäkökulmasta. En pidä haastattelijaa neutraalina tiedonkerääjänä, enkä myöskään haastatteluun mahdollisesti vaikuttavana ns. virhelähteenä, vaan tutkin sitä, kuinka haastattelija ja haastateltava yhdessä tuottavat haastattelun. (Alasuutari 1999, 142-144.) En myöskään pidä lasta viattomana, tyhjänä tauluna, vaan sosiaalisena toimijana, jolla on omat oletuksensa haastattelusta vuorovaikutustilanteena. Lapsi on haastateltavana vuorovaikutuksessa paitsi haastattelijan, myös kuvauksensa kohteen kanssa. (Alasuutari 2005, 148.)

Lapsen ja aikuisen kohdatessa haastattelutilanteessa kysymys on myös valtasuhteista. Lapsen vastaukset voivatkin kertoa joskus enemmän siitä, mitä hän olettaa haastattelijan odottavan vastauksilta. (Alasuutari 2005, 153.) Kun haastattelija ja haastateltava ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa, ovat vastausten kannalta merkittäviä paitsi varsinaiset, eri tavoilla muotoillut kysymykset, myös haastattelijan antama jatkuva palaute: kehotukset kertoa lisää, myöntelyt, tauot yms. (Alasuutari 2005, 158).

3.3 Odotuskehys

Deborah Tannenin (1978) mukaan odotukset näkyvät kertojan tavassa kertoa kertomustaan. Odotusten osoittimina toimivat esimerkiksi kieltoilmaisut ja sellaiset sanat kuin *‘but’* ja *‘just’*.

Samoilla jäljillä on Matti Hyvärinen (1994, 57), joka käyttää elämäntarinoita tutkiessaan termiä odotusanalyysi. (Ajatuksensa hän perustaa paitsi Deborah Tannenin myös William Labovin kirjoituksiin.) Hänen mukaansa odotus on ilmiö, joka jättää jälkiä kielen pintaan. Se, millaisia odotusrakenteita puhujalla on, ja miten odotukset ovat täyttyneet, on hänen mukaansa ainakin osittain pääteltävissä kielen piirteistä.

Omassa työssäni käytän keskeisenä analyysikäsitteenä *‘odotuskehystä’*. Tarkoitin tällä käsitteellä niitä odotuksia ja oletuksia, joita vasten puhuja tuottaa puheensa. Odotuskehys on tutkijan mahdollista konstruoida sen pohjalta, miten puhuja repliikkinsä asettaa. Paljastavia ovat erilaiset selittelyt ja puolustelut, jotka ilmaisevat, että puhuja tietää asettuvansa tietynlaisia odotuksia vasten ja joutuvansa erityisin retorisiin keinoin vakuuttamaan kuulijansa. Odotuskehys voi ilmetä myös empimisenä, varovaisina kommentteina ja hiljaisuutena. Tällöin puhuja pyrkii toimimaan hyväksytyssä kehyksessä ja ikään kuin tunnustelee sen rajoja, ennen kuin mahdollisesti tuottaa varsinaisen repliikkinsä. Odotuskehys on huomaamattomin silloin, kun puhuja toimii sen mukaisesti. Haastattelijan ja haastateltavan jakama yhteinen kehys voi tällöin ilmetä keskustelun mutkattomana etenemisenä ja suoraankin eksplikoituina, jaettuina yhteisinä käsityksinä.

Rita Jähi on tutkinut väitöskirjassaan sellaisten naisten haastatteluja, joiden vanhempi on sairastunut psyykkisesti, kun he olivat lapsia. Hänen aineistostaan löytyy selviämistarinoita, joista hän toteaa, että niiden ”taustalla voi aistia vahvan kulttuurisen odotuksen toisesta, kerrotulle vastakkaisesta tarinasta, jota vasten selviytyjän tarinaa rakennetaan”. Tämä taustalla oleva tarina kertoo epäonnistumisista, kärsimyksestä ja tuhosta. Niinpä vanhemman psyykkinen sairaus vaatii selviytymistarinan kertomista. (Jähi 2004, 124.) Voidaan tulkita, että kysymys on odotuskehuksesta, vaikka Jähi ei samaa termiä käytäkään.

Myös selviytymistarinaa voi joutua kuitenkin puolustelemaan, sillä sen taustalla puolestaan on käsitys `vahvuuteen sairastumisesta`. Eräs Jähin haastateltava ottaakin kantaa siihen, että hänen tarinaansa ja ammatinvalintaansa ei pidä nähdä patologisessa valossa. (Jähi 2004, 125.) Näin erilaiset kehykset ja tarinat voivat olla keskenään hyvinkin pitkällisessä dialogissa.

Jähin mukaan selviytymis- tai terapiatarinat saattavat olla ainoita julkisesti jaettavissa olevia tarinoita, sillä vanhemman psyykkiseen sairastumiseen liittyvä stigma rajoittaa tapoja, joilla tarinan voi kertoa. Keskeneräisiä, hahmottomassa olevia tarinoita on mahdollista jakaa vain hyvin turvallisissa tilanteissa. (Jähi 2004, 127.) Siten voimakas odotuskehys voi rajoittaa monien tarinoiden mahdollisuutta tulla kerrotuksi. Tämä on yksi niistä seikoista, jotka on hyvä pitää mielessä, kun tarkastelee sitä puhetta, jota oman tutkimukseni lapset perheistään tuottavat.

4 TULOKSET

4.1 Mistä vastuuta kannetaan?

Vastuuta lapset kertovat kantavansa tai kantaneensa vanhemmasta, sisaruksesta tai itsestään. Vastuuta on kannettu monella tapaa: on esimerkiksi huolehdittu vanhemman lääkkeistä, autettu vanhemman pukemisessa, menty väliin vanhempien riidellessä, pidetty huolta pienemmästä sisaruksesta, varottu herättämästä päiväunia nukkuvaa äitiä, mietitty perheen raha-asioita, huolehdittu omasta ruuasta ja pyritty auttamaan ja ilahduttamaan eri tavoin vanhempia.

Puhe vastuunkannosta koskee siis monia alueita, jotka voidaan jakaa kahteen luokkaan: 1) Vastuunkanto muista perheenjäsenistä. Tähän luokkaan kuuluu esimerkiksi se, jos lapsi huolehtii, että vanhempi ottaa lääkkeensä säännöllisesti tai että vanhemman käytös ei vaaranna sisarusta. 2) Vastuunkanto itsestä. Tähän luokkaan kuuluu sellainen vastuunkanto itsestä, joka tavallisesti mielletään vanhemmalle kuuluvaksi. Lapsi huolehtii esimerkiksi omasta ruuastaan. Tässä luvussa käyn lävitse analyysin tulokset kunkin lapsen kohdalla.

4.2. Jenni, 9 vuotta

Jennin perheeseen kuuluvat äiti, isä ja isovelji. Perheen isä on sairastunut psyykkisesti ja ollut sairaalahoitossa, sittemmin hän on siirtynyt avohoitoon. Myöhemmin myös perheen äiti on hakeutunut avohoidon piiriin.

4.2.2 Puhe vastuusta

4.2.2.1 Kiltti lapsi auttaa vanhempiaan: vastuu luonnollisena asiana

Jennin puheessa nousevat vastuunottoon liittyvät teemat esille toistuvasti. Hän kertoo, että molemmilla vanhemmilla on mielenterveysongelmia, mutta lähinnä korostuu vastuunkanto isästä. Vastuunkantajana Jenni on välillä äitinsä rinnalla yhtäläisenä toimijana, välillä hän kantaa vastuuta molemmista vanhemmista.

Keskustelu vastuunkannosta lähtee liikkeelle siten, että Jenni ei problematisoi asemaansa vastuunkantajana, vaan puhuu siitä luonnollisena roolina. Hän on osallistunut mielenterveyshäiriöisten vanhempien lapsille tarkoitettuun ryhmään. Ensimmäisessä katkelmassa Jenni tuo esille käsityksensä ryhmän luonteesta. Haastattelija tarkentaa, että on ymmärtänyt oikein³:

H: joo (1) mitä tota (3) mites sä itte muistat että mistä se oikeen lähti että te tulitte sinne ryhmään

J: (1) no ett me saatais sitä apua sillai niinkun (.) ett vähän niinku (1) me saatais jutella siitä ett vähän niinku (.) tiedettäis [kanssa]

H: [mm]

J: (.) ja sitt voitais auttaa edes sitä ihmistä että

H: mm

*J: *että**

H: niin tarkotat sä niinkun vanhempaa [sitte]

J: [joo]

Katkelmassa Jenni kertoo, että ryhmä oli järjestetty, jotta lapset oppisivat paremmin auttamaan vanhempiaan. Tämä ilmentää pitkälle vietyä käsitystä vastuunkannon luonnollisuudesta ja osoittaa myös käsitystä siitä, että vastuu langetetaan lapselle

³ Litteraatiossa on käytetty seuraavia merkkejä: (.) alle sekunnin mittainen tauko; (2) tauon pituus sekunneissa; (()) 1-2 epäselvää sanaa nauhalla; [] toisen puhujan päälle puhuttu osuus; = tauon puuttuminen; * * hiljainen puhe; puheen painottaminen. Haastattelijan puheenvuorot on kursivoitu.

ulkoa päin, sitä varten on järjestetty oikein ryhmäkin. Jennin puheessa vastuu näyttäytyy luonnollisena: kiltti lapsi auttaa vanhempansa. Auttaminen on ilman muuta hyvä asia ja ryhmä esitetään eräänlaisena kerhona, jossa opetetaan toimimaan kiltisti ja oikein.

Seuraavassa katkelmassa jatketaan tätä keskustelua. Sanalla 'saisitte' haastattelija yrittää tarjota tulkintamallia, jossa lapsikin on apua saamassa, mutta lapsi tarkentaa oman tulkintansa mukaisesti:

*H: *mm* (.) kun sä sanoit että saisitte apua (1) apua sillon siinä niin (1) [niin niin]*

J: [niin että] vähän lapsekki vois sitä (.) niinkun auttaa aikuista vähän [jotenkin niinkun]

H: [joo (.) joo] (.) mitäs sä itte luulet että kumpikos sillon (.) sitten enemmän tartti apua si- (.) sillon kun te olitte ryhmässä isä vai äiti

*J: no (.) siitä mä en kyllä (.) osaa kyllä yhtään *pu-* sanoo [tai]*

H: [mm]

J: niinkun (.) ett kyllä varmaan ehkä molemmat

Katkelman jälkeen haastattelija kysyy, mitä muuta on jäänyt mieleen, mutta muita asioita joudutaan miettimään pitempään; päällimmäisenä Jennillä on vain ajatus siitä, että hän oli ryhmässä auttaakseen vanhempiaan. Vanhempien auttaminen on kuin talkootyötä, johon lapsetkin voivat osallistua omalla panoksellaan.

4.2.2.2 Lapsen ei tule kantaa vastuuta vanhemmistaan: vastuu kiellettävänä asiana

Haastattelussa Jenni kertoo, että on kantanut vastuuta isästään hyvinkin konkreettisella tasolla: osallistunut kriisitilanteessa isän pukemiseen ja pyrkinyt huolehtimaan, että lääkkeitä otetaan sopivasti, ei liikaa. Seuraavassa katkelmassa Jenni kertoo isän joutumisesta vatsahuuhteluun ja käy samalla ikään kuin neuvottelua siitä, kuinka isän sairaus on perheeseen vaikuttanut:

J: kyllä se tuntu pahalta ku [(.) on]

H: [mm]

J: isä poies [kotoa ja (.)]

H: [niin (.) joo]

J: kyllä se kävi meillä mutt se joutu tietysti takas [niinku sitte]

H: [mm (.) niin]

J: kun se joutu vatsahuuhteluun ku se söi kato (.) lääkkeitä niin *paljon niin*
H: =ai jaa (.) joo
J: että sitten *että tota* (1) kyllä se tota äitiinkin vaikutti mutt mä olin (.) ei ku hetkonen (.) mä olin tota kun (.) se iskä niinkun ei nukkunu hyvin
H: mm
J: (.) ja ei saanu unta ja se katto vaan teeveetä niinkun me jouduttiin niinkun mä kyllä muistan kun me jouduttiin pukeen häntä
H: mm
J: ja sitt se tuo sillai mieleen mutta ei se n- (.) nyttten oo mua vaikuttanu [miltään]
H: [mm]
J: niinku (.) kyllä tuntu tosi pahalta kun hän söi lääkkeitä
H: mm
J: (.) niinku ja makas sängyssä mutta (.) ei se sillai pahemmin [mutta]
H: [mm]
J: (.) kyllä se mun äitiin vaikutti aika [(.)]
H: [mm]
J: sillain että
H: *mm*
J: (.) tota tota (.) ei mun iskä nyttten mitenkään tota mä kysyn siltä aina että o- otaks sä säännöllisesti lääkkeit (.) [ja mitä]
H: [mm]
J: hän tarvii [niinkun]
H: [mm]
J: sitten ettei mee (.) niinkun (.) vaan ahmaan ne [kaikki]

Katkelmassa Jenni puhuu tapahtumaan liittyvistä tunteista. Oman pahan olonsa hän toisaalta myöntää, toisaalta kieltää ja puhuu siten omista tunteistaan neuvotellen. Tässä tunnekuvauksessa hän käy toivotun ja ei-toivotun rajaa: hyvä lapsi välittää vanhemmistaan, mutta ei anna näiden ongelmien vaikuttaa itseensä liikaa tai liian kauaa. Neuvottelu tuo esille tilanteen vaikeuden. Taustalla voidaankin nähdä kaksi odotuskehystä. Ensimmäisen mukaan tärkeää on pärjääminen ja tunteiden hallinta. Toisen mukaan tärkeää on läheisistä välittäminen.

Kiinnostavaa on, että Jenni ei problematisoi tilanteen vaikutusta äitiinsä, vaan problematisoinnin kohteena ovat pelkästään omat tunteet. Äitiin vaikuttaminen toistuu puheessa, mutta siitä siirrytään oman vastuunkantamisen kuvaukseen. Oman roolin konstruointi odotuskehyksiä vasten onkin tässä katkelmassa keskeistä ja tätä vasten äidin rooli näyttäytyy ongelmattomampana.

Jenni toimii välillä äitinsä rinnalla, mutta välillä itsenäisenä toimijana. Toimiminen heijastaa yleistä pakkoa: ”jouduttiin pukeen häntä” tai lähtee isän tarpeista: ”hän

tarvii”. Käytännön tilanteiden kuvauksessa ei kyse enää olekaan asiasta, ”johon lapsetkin voivat osallistua”, vaan lapsi on keskeisenä kantamassa vastuuta.

Isäänsä Jenni viittaa usealla eri tavalla. Käytössä ovat sanat ´isä´, ´se´, ´iskä´, ´hän´ ja ´mun iskä´. Katkelman loppupuolella Jenni käyttää myös passiivia tai jättää objektin kieliopin vastaisesti pois. Isään viittaavaa sanaa vaihtelemalla Jenni rakentaa läheisyyttä ja etäisyyttä ja määrittelee isän välillä läheiseksi, välillä varsinaisen perheen ulkopuolelle. Läheisintä ilmaisua ´mun iskä´ Jenni käyttää puhuessaan nykyajasta. Vaikeista vaiheista puhuessa isä etäännytetään välillä pronomineilla ´hän´ ja ´se´. Muu perhe muodostaa kiinteän yksikön ´me´: ”me jouduttiin pukeen häntä”. Kun puhutaan lääkkeiden ahmimisen tai sairaalaan joutumisen mahdollisuuksista, ei näissä pelottavissa yhteyksissä käytetä isään viittaavaa sanaa lainkaan: ”ettei mee (.) niinkun (.) vaan ahmaan ne [kaikki]” ja ”että ei oo nyt jo- (.) mitenkään pahemmin joutunu ny [sairaalaan]”.

Haastattelija ja Jenni jatkavat keskustelua isän lääkkeistä. Tässä vaiheessa haastattelua alkaa vastuunkantoon ilmaantua toisenlaisiakin sävyjä. Kun haastattelija kysyy, seuraako lapsi isänsä lääkkeenottoa, Jenni alkaakin kierrellä: ”ei se sillai, mutta”. Vastuunkanto perheen tilanteesta onkin asia, jota lapsi alkaa peitellä:

H: [mutta s- sä] vähän mietit sitä ja seuraat ja [kysyt isältä että]

J: [joo (.) joo] (.) ei se sillai mutta (.) vaan (.) vähän pelottaa jos kävis sillai (.) ett se [on aika]

H: [niin]

*J: sitte vähä (.) *tota (.) [sillai niinku*]*

H: [niin] (1) mitäs sä ajattelit silloin kun iskä niitä lääkkeitä otti että mitä siit vois tapahtua sitte

J: no (.) sillain että joutuis sairaalaan että mm (.) no siihen vatsahuuhteluun [niinku]

H: [mm]

J: että

H: niin

*J: (.) *että tota (1) sitte* (.) kun me niinku itkettiin ja huudettiin niinku oikein mikä iskällä on mikä iskällä [on]*

H: [mm]

J: että eiks mitää =mitä sillä on niinkun ett me ei ymmärretty sitä [ett]

H: [joo]

J: sillä on masennus päällä [nyttten]

H: [joo]

J: (.) ja sitten (.) tota niinkun (.) mä kysyin isiltä (.) että mikä sulla on (.) nii ei se vaan katto teeveetä ja toljotti [ei]

H: [mm]

J: se puhunu yhtään mitään ei kattonu edes näin edes mua [(.)]

H: [mm]

J: niinku (.) se oli vähän sillai niinku (.) aika (.) tosi (1) tota (.) sillain tuntu pahalta
mutta

Isän sairaalaan joutumisesta tapahtumana Jenni puhuu sen sijaan hyvin suoraan ja elävästi. Kuvauksessa on toimintaa ilmaisevia verbejä ja jopa suoria repliikkilainoja ("mikä iskällä on mikä iskällä [on]", "mikä sulla on") vaikka kyseessä on lapsen ikään nähden varsin vanhan tapahtuman kuvaus.

Jenni korostaa, että he selvisivät. Tarkennuksena seuraa, että äiti oli kyllä shokissa. Siten Jenni luo vaikutelmaa, että hän itse oli selviäjän roolissa, äitiäkin vahvempana:

J: [tota] (.) kyllä me sillain (.) selvittiin niinkun että (.) äiti oli ihan shokissa mun
[muistaakseni ja]

Seuraavassa katkelmassa käsitellään nykytilannetta. Vastuunkanto näyttäytyy entistä problemaattisempänä:

H: *no tota (2) mites sä itte tällä hetkellä niin ootko sää huolissas äitistä tai isästä?*

J: no en mä o pahemmin

H: [hmm]

J: et kyllä mä ihan iloinen olen että sillai ettei ole mitenkään (2) no ainakaan mun mielestä tai ootas ny (2) ainakaan nyt ei

H: [hmm]

J: varmaan mitään riitaa tai jotain että (.) kyllä meillä on ollu tässä hiitolomalla nyt kun on alkanu vähän riitoja ja tällai niinku mutta
(---)

J: mutta onhan se luonnollista että pitää riidellä välillä mutta eihän joka päivä pidä riidellä

H: Niin

J: mutta eri aiheistakin voihan tietysti riidellä

H: [Hmm]

J: mutta että kyllä me niinku äidin kaa riidellään välillä ja isän kanssa ja tiuskitaan

H: [hmm]

J: toisille ja tällai että onhan se luonnollista mutta jos joka päivä niin onhan se sitten

H: [hmm]

J: aika eri asia tietysti mutta

H: Joo

J: Sitten

H: *oot sä semmonen tyttö että sä oot sitten vähän tarkkana sen kanssa että sä lasket että onko nyt riideltä joka päivä tai?*

J: no en mä o mutta mä vaan niinkun (.) yritän että ei niinkun (.) riideltäis tietysti niinkun (.) että sillai

H: *että sä vähän yrität sovittaa niinkö?*

J: [joo]

Jenni kieltää ensiksi huolissaan olon ja aloittaa sitten omaehtoisesti monimutkaisen neuvottelun siitä, onko perheellä ollut riitoja viime aikoina. Samalla hän piirtää rajaa luonnollisen riitaisuuden ja ei-hyväksyttävän riitaisuuden välille ja sijoittaa oman perheensä ensiksi mainitulle puolelle. Haastattelija kysyy tämä jälkeen, onko Jenni tarkkana riitojen suhteen. Hän kieltää laskevansa riitoja, mutta myöntää, että pyrkii siihen, ettei niitä tulisi. Hän näyttää tulkitsevan, ettei huolissaan olo tai riitojen laskeminen olekaan kovin soveliaista.

Seuraavassa katkelmassa haastattelija on jo hyväksynyt Jennin tulkinnan ryhmästä (4.2.2.1) ja lähtee siitä liikkeelle. Jenni kertoo keinoja, joita tietää vanhemman auttamiseksi. Tämä sujuu ilman kiertelyä, mikä onkin ymmärrettävää: tulkintahan on nyt myös haastattelijan ja lapsi vain menee siihen mukaan:

H: *joo mikä olo sulle muuten sen ryhmän jälkeen jäi että tota onko sitten jotain keinoja tai tuliko siinä ryhmässä jotain keinoja jolla lapset voi auttaa vanhempaa?*

J: no siitä mä en muista mutta se olis ihan kivaa jatkaa

(---)

J: kyllä me saatiin siitä tietoa ja voihan ilahduttaa niinku aikuista mutta (.) tai sitten voi käskää vaikka vanhempia ulos tai jotain kivaa

H: [hmm]

J: tehdä yhdessä

H: [hmm]

J: niin se vois sillai sitten

H: hmm

J: vähän tota (.) sillai niinku (.) no vähän että sais vähän iloakin sit tota

Jennin puheessa odotuksenmukaisena positiona on vanhemman yläpuolella oleminen: terve lapsi voi *käskää* sairastunutta vanhempaansa ulkoilemaan ja tämä tapahtuu vanhemman parhaaksi. Samalla hän kantaa vastuuta vanhemman mielialasta, iloisuudesta.

Tämän jälkeen haastattelija alkaa kuitenkin kysyä toisenlaisia asioita: miten vanhempien sairaudet vaikuttavat tavalliseen arkeen:

H: että mitä ne on vaikuttanu sun (.) semmoseen ihan tavalliseen arkeen

J: no

H: ja elämään mitä sä ajattelet?

J: en mää ole sillai niinku vahdannu niitä koko aika että mitähän tekee

H: niin joo

J: ja mitä niinku että en mä sillai että kyllä mää ihan iloinen oon

H: hmm

J: että en mää=kyllä mää nyt välillä niitä katson ja kysyn että tuuk sää ja mut ei se sillai o mua häiritse sillai että mää olen ottanu niistä sitten kaiken vastuun että mää teen tämän että älä sinä nyt tuu kun sää aina raahaat kaiken

H: hmm

J: niinku sitten mutta (.) tota

H: hmm

J: että kyllä se ihan kyllä mää niinku (.) että en mää niistä ota vastuuta

H: hmm

J: kauheen paljon mutta kyllä mää nyt vähän otan sillai

H: hmm

J: niinku että sitten mutta ei se muhun ole mitenkään sillai että mää oon alkanu tota (.) niinku sillain seuraileen ja kattoon ja niinku tällai että

Tässä Jenni palaa siihen, mihin on jäänyt aiemmin haastattelussa, eli oman vastuunkantonsa torjumiseen. Tämän hän vie vielä pidemmälle kuin aiemmissa pätkissä. Lopulta hän kieltääkin hyvin suorasukaisesti ottavansa vastuuta vanhemmista. Kun haastatteliija reagoi tähän hymisemällä, Jenni ei kenties olekaan enää aivan varma, mitä häneltä odotetaan, ja päätyy kompromissiin: ”että en mää niistä ota vastuuta kauheen paljon mutta kyllä mää nyt vähän otan sillai”. Tämän jälkeen hän kuitenkin kieltää taas ”seurailevansa ja katselevansa”.

Haastattelu muodostaa tässä suhteessa kiinnostavan jatkumon, joka etenee vastuunkannon luonnollisuudesta ja väistämättömyydestä vastuunkannon kieltämiseen. Voidaankin ajatella, että Jenni lähtee liikkeelle vanhemmasta ja tutummasta odotuskehiksestä, luo itsestään ns. kiltin lapsen, ja päätyy vasta haastattelun kuluessa oman vastuunkantonsa kieltämiseen. Mahdollisesti Jenni liittyy haastattelijan osaksi ryhmätoimintaa, ja ryhmässä esille tuotu käsitys, jonka mukaan lapsen ei tule kantaa vastuuta vanhemmistaan, alkaa haastattelun mittaan tästä syystä aktualisoitua Jennin puheessa. Jenni alkaa kieltää vastuunkantoaan.

Siinä missä aikaisemmissa pätkissä vastuu oli annettu lapselle ryhmän taholta tai pakosta tai isän tarpeista käsin, näyttäytyy vastuu loppupuolella erilaisena. Lapsi on selvästi itse vastuunoton subjekti. Hänen vastuullaan on myös se, ottaako hän vastuuta

vai jättääkö ottamatta. Lapsi onkin tarkkana tämän kysymyksen suhteen, käy neuvottelua omasta vastuunottamisestaan ja päättyy lopulta kannalle, joka on enimmäkseen kielteinen.

Haastattelun loppupuolella jutellaan vielä harrastuksista. Jenni on toistuvasti osoittautunut hyvin tietoiseksi rahasta ja tätä hän tuo ilmi myös seuraavassa katkelmassa. Kun haastatteli kysyy, onko hän tarkka rahasta, hän kuitenkin vähättelee sitä, ja kun haastatteli edelleen kyselee, onko rahasta ollut vanhempien kanssa puhetta, hän sivuuttaa kysymyksen. Tämä voi kieliä siitä, että lapsi on epätietoinen, olisiko vanhempien kanssa pitänyt puhua, tai saisiko rahasta olla tarkkana, eli kuuluuko tämäkin sellaisen vastuunkannon piiriin, joka ei ollutkaan hyvä asia:

J: mutta se ei maksa mitään

H: joo

J: et se (.) niinku niitten paikka maksaa että tarvii vaan uimavehkeet ottaa mukaan sitten

H: joo

J: se on siitä aika hauska ettei joudu aina joka niinku maksaan=siellä saa sitten syödä. maksaa 30 senttiä kaks tota leipää ja mehua

H: hmm

J: saa ottaa paljon niinku 30 senttiä vaan

H: joo

J: nää luulin että se maksaa euron vaan mutta ei se niin *kallis ollukkaan sitten* että

H: yhmm oot sä tarkka rahasta ku sä?

J: no en mä sillai kauheen mutta en mä tykkää että se on hirveen kallista

H: niin

J: että sitten

H: joo joo onko sulla raha semmonen asia mistä sää olet äidin ja isän kanssa jutellu tai

J: no

H: tai josta äiti ja isä on puhunu että?

J: joo ja sit siellä siellä kerhossa on niinku saa joskus porttikiellon

4.2.3 Puhe perheestä: Hyvä ja huono perhe yhteisellä näyttämöllä

Suhdetta vanhempiinsa Jenni ilmentää keskeisesti vastuunkannon kautta: vastuuta kannetaan tai ei kanneta. Isä on Jennin haastattelupuheessa lapsen ja äidin toimenpiteiden ja huolenpidon kohde, äiti lapselle rinnalla toimija tai toinen

huollettava. Suhteessa isään nousee esille isän masennus ja isä tuleeikin tuotetuksi toistuvasti hyvin passiivisena.

Jenni käy useammassa kohdassa haastattelua ikään kuin neuvottelua siitä, millainen hänen vanhempansa tai perheensä on. Hän käyttää runsaasti kielto- ja vertailurakenteita piirtääkseen kuvan hyväksyttävästä perheestä tai hyväksyttävästä vanhemmasta. Oman perheensä taustalle hän maalaa kuvaa sellaisesta perheestä tai vanhemmasta, joka on jollakin tavalla huonompi. Tähän huonoon perheeseen verrattuna hänen oma perheensä vaikuttaa varsin normaalilta.

Seuraavassa katkelmassa puhutaan vanhemman masennuksen havaitsemisesta. Aluksi Jenni piirtää kuvaa paremmasta tilanteesta käyttämällä sanaa nyt ja läheistä ilmaisua ´mun iskä´: ”mun iskä on kyllä nyt jaksanut.” Tämän jälkeen hän kertoo isän puhuvan ja olevan iloinen ja rakentaa näin johdonmukaisesti kuvaa ei-masentuneesta isästä. Isän tv:n katselun Jenni normalistaa perustelemalla sen isän kiinnostuksella; kyseessä ei siis ole masentunut töllötys, vaan aktiivinen katsominen. Sen, että isä ei aina vastaa toisten puheisiin, hän kyllä myöntää, mutta vasta kun on ensiksi kertonut isän kuulevan puheen. Näin hän vertaa isän tilannetta vielä huonompaan tilanteeseen, jossa vanhempi ei edes kuulisi puhetta. Tämän jälkeen hän kertoo heti, että isä tulee kyllä syömään ja vasta sen jälkeen puhuu isän univaikeuksista:

J: [mm] (1) mjoo (1) tai en mä sillai huomannu iskästä (masennuksen merkkejä, oma tarkennus) mutt (.) mun iskä on kyllä nyt jaksanu [että]

H: [mm]

J: (.) ei oo mitenkään (.) hmm sillai niinkun että (.) kyllä hän puhuu ja (.) on iloinen [että ei]

H: [mm]

J: oo mitenkään sillai että tö- =kyllähän se kattoo teeveetä tietysti mutta ku on joku mäkihyppy tai joku (.) formula tietystihän sitä kiinnostaa [semmonen]

H: [mm]

J: ja (.) välttämättä kyllä se kuulee sen puheen (.) mis- mutt se ei välttämättä vastaa [kyllä se]

H: [mm]

J: tulee silti syömään mutta (1) mutta tota joskus (.) mun isä niinkun nukkuu semmosia välillä niinkun herää ja sitte taas nukkuu ja herää ja nukkuu [ja]

Myös isän sairauden vaikutuksista omaan koulun käyntiin Jenni käy pitkää neuvottelua, josta alla osa:

J: (.) se mun isä kun se on ollu sairaalassa silloin [kun mä]

H: [mm]

J: oon ollu koulussa niin tota (.) vähän vaikuttanu muhun =kyllä se (.) kyllä mä ihan pystyin käymään tietysti [koulua]

H: [mm]

J: mutta (1) no sanotaan (.) sillain että (.) kyllä se vähän vaikutti tietysti [että mä]

H: [mm]

J: (.) että en mä semmonen ollu että (.) että mä en tee läksyjä (.) [ja en]

H: [mm]

J: niinkun keskity siihen kouluun [sillain niinkun]

Katkelmassa Jenni myöntää, että isän sairaus on vähän vaikuttanut, mutta kiirehtii heti piirtämään perusteellista kuvaa siitä, miten paljon jokin asia voisi vaikuttaa koulunkäyntiin ja kuinka vähän isän sairaus on siihen nähden vaikuttanut. Taustalla on nähtävissä koulunkäyntiin liittyvä odotuskehys, jonka mukaan läksyt tehdään ja tunnilla keskitytään. Jenni osoittaa täyttävänsä odotukset kaikesta huolimatta.

Aikaisemmin esille nostettu kuvaus isän joutumisesta vatsahuuhteluun on haastattelun intensiivisimpiä. Kohtauksen kuvaamisen jälkeen Jenni alkaakin perusteellisen ja omaehtoisen neuvottelun tapahtuman syistä. Alla kolme katkelmaa tästä pitkästä keskustelusta:

J: (1) että on mun äidillä ja isälläkin ollu riitaa tietysti [ja]

H: [mm]

J: (.) tällai niinku (.) *sitte* (1) ett ei se sen takia oo joutunu sairaalaan [jos on]

H: [mm]

J: ollu riitaa mutta (1) mä en oo ikinä (.) nähny jos vanhemmat tappelee oikeen [kunnolla]

J: ett kyllä ne on niinkun tiuskinu ja hmm ja huutanu [ja (.) tällai (.) niinku mutta (.) ei]

H: [mm (.) joo (.) joo]

J: mitenkään löyny ja (.) vahingoittanu [toista]

H: [mm] mm

J: se olis aika sillai niinku että (1) todella raakaa [tietysti]

H: [mm] (.) mutta oot sä joskus sit miettiny tota (.) [kun sä]

J: [ei mä] vaan ihan vaan se olis ihan

H: joo

J: todella paha asia kyllä

H: joo just

J: jotkut vanhemmat kun on kännissä ja ei välitetä lapsista

H: hmm

J: niin sillon vaan riidellään tietysti sitten

Jenni puhuu tästäkin asiasta kieltorakenteen kautta, nostaa esille vanhempien riidat ja samalla toteaa, että ne eivät ole olleet syynä isän sairaalamatkaan. Vanhempien riitoja Jenni ei kuvaa suoraan, vaan puhuu koko ajan vertaillen ja kieltäen. Viimeisessä katkelmassa hän kieltää kiivaasti jopa oman miettimisensäkin, kenties olettaen, ettei se kuulu odotuskehukseen.

Omien vanhempien riitaisuus välähtää yhdessä repliikissä, mutta tämän jälkeen Jenni selvittää juurta jaksaen, miksi hänen vanhempiensa riidat ovat paljon hyväksyttävämpiä kuin joidenkin muiden: ei lyödä, ei loukata toista pahasti jne. Vertailu huipentuu huonon perheen arkkityypin vetämiseen näyttämölle: ”Jotkut vanhemmat kun on kännissä ja ei välitetä lapsista”. Tähän verrattuna Jennin perhe on hyväksyttävä perhe riidoista huolimatta.

Kaiken kaikkiaan Jenni käyttää monenlaisia kielellisiä keinoja, joilla maalaa kuvaa hyväksyttävästä perheestä. Hänen käyttämänsä kieltorakenteet menevät paikoin niin monimutkaisiksi, että haastatteliija joutuu tarkentamaan, mitä lapsi itse asiassa tarkoittaa.

Vertaamalla huonompaan hän tuottaa kuvaa vanhemmistaan normaaleina ja kunnollisina vanhempina. Tämä on mielestäni eräänlaista vastuunkantamista itse haastattelutilanteessa: lapsi on lojaali vanhemmilleen ja haluaa esittää heidät hyvässä valossa. Hän ei vastaile haastattelijan kysymyksiin suoraan, vaan rakentaa kielto- ja vertailurakenteiden avulla itsensä ja haastattelijan väliin näyttämön, jossa esiintyy sekä huono perhe että hänen oma perheensä. Näin hän rakentaa omalle perheelleen parhaan mahdollisen aseman keskustelussa.

Jenni suhteuttaa asioita toisiinsa, rakentaa rinnastuksia ja kertoo sitä kautta tarinaa omasta perheestään hyväksyttävänä perheenä. Tällainen strategia voi ilmentää toisaalta raskastakin vastuunkantamista perheestä ja vaikeuttaa uskoutumista perheen ulkopuolisille. Taustalla lienee myös odotuskehys, jonka mukaan mielenterveyshäiriö stigmatisoi perheen ja haastattelupuheen tarkoituksena voi olla myös tällaisten odotusten osoittaminen vääräksi ja omien kasvojen säilyttäminen. Strategia voikin

toimia myös voimavarana vaikeiden asioiden edessä: asiat eivät vain ole jotenkin, vaan niitä voi itse aktiivisesti muokata sellaisiksi kertomuksiksi, joita haluaa kertoa. Puhe haastattelutilanteessa onkin samalla asioiden jatkuvaa konstruointia myös haastateltavalle itselleen.

4.3. Toni, 12 vuotta

Toni on Jennin isovelji.

4.3.1. Puhe vastuusta: Vapautettu lapsi, vastuu menneisyyden asiana

Tonin haastattelussa vastuuteemat nousevat esille puhuttaessa perheen riidoista. Keskustelu lähtee liikkeelle haastattelijan suorasta kysymyksestä. Haastatteliija puhuu riidoista, joita ”kaikille lapsille tulee” ja antaa esimerkiksi riidat äidin tai isän kanssa, mutta Toni lähtee puhumaan riidoista vanhempien välillä, ikään kuin muunlaisia riitoja ei olisikaan.

Toni jaottelee suhtautumisensa riitoihin ”ennen” - ja ”nyt” -kategorioihin: ”ennen mää olin semmonen” ja ”nyt ei tarvi”. Aikaisemmin hän on puuttunut vanhempien riitoihin, mutta kertoo äidin sanoneen, että hänen ei tarvitse puuttua, ja sen jälkeen tilanne on ollut toinen. Toni tosin tekee vielä toisen erottelun kertomalla, että ennen hän ei uskaltanut luottaa siihen, ettei tarvitsisi mennä väliin, mutta nyt se jo onnistuu:

H: (---) jos mää vielä kysyn sitten siitä sun perheestä sen verran että (.) että tota jos teille tulee jostain erimielisyyksiä tai riitoja esimerkiksi äidin tai isän kanssa niin minkälaisia asioita ne yleensä on kun kaikille lapsillehan jokus tulee riitoja niin minkälaisia asioita teillä on sitten?

T: no kaiken näköstä (2) mutta onneks mää en puutu enää ennen mää puutuin enemmänkin mutta ne hoitaa ne asiat sitten ihan kaksin niin ne sopii ne asiat sitten

H: niin just.

T: ne riidat että en mää enää (.) ennen mää olin semmonen että mää tuun siihen väliin ja

H: joo

T: sanon että nyt loppu

(---)

H: tota no mikä sut sai tekeen (.) tai muuttaan sitä sun käyttäytymistä siinä että kun sää ennen niinku menit siihen väliin ja nyt et enää mee (.) niin miks sää päätit että sää teetkin ettet enää mee siihen

T: siinä tuli vähän semmonen shokki että (1) nyt tapahtuu jotain pahempaa vielä (1) että se pitää nyt just siinä ajassa se katkasta se riita siinä
H: *niin että sulla oli niinku semmonen olo että sun pitää katkasta se*
T: niin
H: *joo*
T: mutta nyt ei tarvi kun äiti on sanonu että ei sun tarvi sää voit sitä lapsen elämää elää
H: *niin (2) että aikuiset huolehtii sitten ne*
T: joo
H: *miltä susta tuntuu että uskok sää sen tai pystyk sää ihan sillai luottaan siihen että*
T: hmmm
H: *että aikuiset sitten huolehtii*
T: ennen mää olin vähän semmonen etten mää oikein uskaltanu mutta nyt mää uskon siihen
H: *niin just joo (.) niin se on varmaan aika moni lapsi sanoo sitä että justiin että kun vanhemmat riitelee niin sitten se tuntuu ittestäkin sen verran pahalta että haluaa niinku jotain siinä tehdä*
T: joo-o
H: *se on hyvä kun sää olet oppinu sen tollai*
T: joo

Lapsi kuvaa katkelmassa, että vastuu riidoista on nostettu pois hänen harteiltaan. Hän on vähitellen oppinut tähän uuteen käytäntöön ja nostaa tämän esille haastattelussa hyvänä asiana.

Aikaisemmasta vastuunotosta Toni kertoo, että tuli shokki, pelko, että tapahtuu jotakin pahempaa. Riidan katkaiseminen oli jotakin, joka *pitää* tehdä. Aikaisempaa suhtautumistaan hän kuvaa siis eräänlaisena pakonomaisena reaktiona. Reagointinsa ja huolehtimisensa hän kuvaa toistuvasti osaksi omaa persoonaansa: ”ennen mää olin semmonen”. Vastuunotto riidoista näyttäytyy siis jonakin, joka on ollut oleellisesti lasta itseään, ja jonka hän on vasta luvan saatuaan, keskustelun ja opettelun kautta, voinut irrottaa itsestään. Tämä lapsi ei joudu selittelemään nykyistä suhtautumistaan, eikä tulkitsemaan haastattelijan suhtautumista, sillä haastattelija vahvistaa lapsen odotuskehysten oikeaksi: ”Se on hyvä kun sää olet oppinu sen tollai.”

Toni nostaa siis äidin selkeäksi vastuun poisoton subjektiksi. Hän ei tuo ta puheessa itseään henkilönä, joka päättää vastuun kantamisesta tai kantamatta jättämisestä, kuten Jenni teki, vaan tämän ratkaisun subjekti on äiti.

Keskustelua riidoista käydään useampaan otteeseen haastattelun aikana. Riita-teema on Tonin puheessa siinä määrin keskeinen, että hän määrittelee hyvän perheen kriteeriksikin nimenomaan sen, ettei riidellä:

T: ne suhtautuu paremmin toisiin (.) sillai siis (.) että ne on kaikessa yhteisymmärryksessä ja ettei ne riitele niin se olis ihan hyvä juttu.

H: niin

T: mejänkin perheessä olis

Toni vertaa omaa perhettään hyvän perheen ideaaliin jälkimmäisen eduksi. Hän nostaa esille tavoitekuvan ja ilmaisee avoimesti käsityksensä siitä, ettei heidän perheensä sitä täytä. Hän toimii siten päinvastoin kuin sisarensa, joka vertaa perhettään toistuvasti huonompaan.

Vasta tässä vaiheessa nousee esille se, että Toni itsekin riitelee joskus. Haastattelija tekee asiasta lyhyen, selkeän kysymyksen, eikä Toni sen vuoksi ryhdy tällä kertaa puhumaan vanhempien riidoista. Hän kiirehtii kuitenkin korostamaan, että riidat siskon kanssa ovat vähentyneet:

H: riitelek sää sun siskon kaa muuten koskaan?

T: vähän

H: niin (.) millasista asioista? (nauraa) tuleeko mieleen?

T: ihan pienistäkin

H: niin

T: joskus

H: mites sitä sitten

T: on se vähentyny mun mielestä se riitasuus

Seuraavassa katkelmassa haastattelija kysyy riidoista vanhempien kanssa. Toni kieltää: ”en mää riitele ite”. Ilmaisua sisältää ajatuksen, että muut osapuolet kyllä riitelevät ja siten vanhempien väliset riidat nousevat tässäkin esille:

H: tota (1) niin riitelek sää sitten sun isän ja äidin kanssa (.) koskaan vai kysyinkö mää sitä jo?

T: et sää kysyny (.) en mää o (())(.) en mää riitele ite

H: niin että siskon kanssa tulee riitoja sitten jos tulee

T: joskus

Kun haastattelija kyselee Tonin ajatuksia tulevaisuuden suhteen, tämä alkaa puhua jälleen riidoista. Hän ei esitä oletuksia tulevaisuuden suhteen, vaikka niitä kysytään, vaan puhuu toiveista: ”ettei olis sitä riitaa sitten”.

H: niin mitäs sulle kuuluis silloin? Mitä luulet? (1) Mitä sää tekisit?

T: toivoisin että olis parempi perhe (.) ettei olis sitä riitaa sitten

H: niin

T: niin paljon silloin sitten

H: niin

T: olis ihan vähän (.) se helpottas paljo enemmän sitä oloa

Tässäkään katkelmassa Toni ei pyri näyttämään perhettään parempana johonkin toiseen, huonompaan perheeseen nähden, kuten sisarensa tekee. Sen sijaan hän ilmaisee avoimesti toiveensa, että perhe kehittyisi.

4.3.2. Puhe perheestä: Perhe, josta on otettu etäisyyttä

Isän sairaudesta puhutaan haastattelussa melko neutraaliin sävyyn. Sairaus on asia, joka pysyy lääkkeillä hallinnassa ja josta voi keskustella molempien vanhempien kanssa:

T: (---) mejän iskällä on ollu välillä semmosta

H: että se mieli on muuttunu

T: yhmm.

H: joo

T: mutta se on mun mielestä pysynyt nytten vähän tasasena

H: [joo.]

T: että se ei ole sillai heitelly

H: kuinka kauan sun mielestä on ollu semmosta niinku nyt tasasempaa että olet huomannu?

T: no se on saanu paremmat lääkkeet niin se on ollu nyt (1) tän vuoden ajan ja viime vuoden ajan ollu (1) kesästä asti

H: niin just no mitä sää aattelet että jos sulla tulis joku kysymys joskus niin voisik sää kysyä sun isältä sitten sitä että mikä sua ihmetyttää

T: no vaikka kyllä mää sen uskallan kysyä

H: joo entäs äitiltä voitko sää siltä kysyä jos sulle tulee joku (1) ajatus?

T: en mää tiedä voin mää siltäkin kysyä

Arjestakin Toni antaa varsin sujuvan kuvan: harrastuksiin viedään ja vanhemmat vuorottelevat tässä.

Surun aiheuttajaksi kuvautuvatkin lähinnä perheen riidat. Huoli kuuluu Tonin äänestä, kun hän puhuu niistä. Eniten huolta hän kertoo aiheutuvan siitä, että äiti on välillä ”kiukkuinen iskälle”. Kun haastattelija kysyy Tonin omista vihantunteista, hän kieltää ne täysin. Tilanne on samanlainen kuin riidoista puhuttaessa. Toni ei ”ite riitele”, eikä ole myöskään vihainen, vaan haluaa rajata itsensä mahdollisimman hyvin näiden tunteiden ulkopuolelle. Syntyy vaikutelma, että Tonin mielestä riitaa on aivan tarpeeksi perheessä muutenkin, eikä hän halua lisätä siihen enää mitään, vaan systemaattisesti irrottaa itsensä riitoja koskevasta puheesta. Vasta kun haastattelija kyselee lisää, Toni myöntää olevansa vihainen ”ihan harvoin”:

H: niin joo tota mitä sää voisit nyt sanoa (.) tällä hetkellä että mistä sää oot ollu tai oot nyt niin eniten huolissas?

T: no äiti on nyt välillä ollu vähän semmonen kiukkunen (.) iskälle jos iskä tekee jotain väärin

H: joo

T: sillä ei ole oikein pitkä pinna sillai kun se (.) tekee sen mielestä jotain väärin

H: niin

T: se on mun mielestä vähän vaikuttanu siihen nytten tällä hetkellä

H: joo mihin se on vaikuttanu?

T: no vaikka mun mieleen että mulla välillä on surullinenkin mieli

H: varmaan joo jos huomaa niinku että suuttuu sillai helposti

T: joo-o

H: niin suuttuuko sun äiti niinku sulle ja sun siskolle ja sun isälle niinku kaikille?

T: mää en oikeen no kuitenkin se suuttuu (.) mun iskälle mutta mää en tiää (.) suuttuuko se meille mutta se puhuu joskus meille sillai ihan tavallisesti mutta sitten se iskälle taas puhuu silloin kun sillä on paha mieli tai se on vihanen tai jotakin

H: mitäs sää (2) millanen sää itte oot silloin kun sää oot vihanen? (nauraen) osaatko sanoa vai ook sä koskaan vihanen?

T: en mää ole vihanen

H: niin (3) että et sää ole sillai hirveen usein ainakaan semmonen

T: en ole (.) ihan harvoin

Kiinnostavaa on tarkastella, miten Toni kuvaa saman kohtauksen kuin sisarensa, isän joutumisen äkisti sairaalaan. Sävy on lasten kuvauksissa nimittäin varsin erilainen. Sisaren kuvaus tapahtumista on voimakkaan läsnä oleva, vaikka hän korostaakin, että tapahtumista on kauan aikaa. Hänen kuvauksessaan korostuu oma vastuunkanto, isän hoitaminen ja äidin tunnereaktiot. Veli puhuu sen sijaan etäämpää, muistellen, ja käyttää toistuvasti ilmauksia, joilla osoittaa muistikuviansa epämääräisyyttä: ”no me varmaan (.), me itkettiin ja ihmeteltiin.” ”No me varmaan (.) mä en oikein muista ketkä me (---).” Veli ei myöskään asetu vastuunkantajaksi kohtauksen kuvauksessa:

T: silloin kun se sai sen mikä masennus kohtaus niin se sai sen niin sen jälkeen oli semmosta (1) vähän semmosta rauhatonta

H: *yhmm (.) mitä siihen masennus kohtaukseen liitty? muistak sää sitä?*

T: no se (1) en mä nähny sitä mutta mä kuitenkin kuulin kun se vietiin sairaalaan niin (1) se söi lääkkeitä niin paljon että se (4) tota se nukahti ja sitten se vietiin sairaalaan (nimi poistettu) ja sitten se vietiin (toinen sairaala, nimi poistettu)

H: *mistä sää kuulit sen sitten että sillai oli käyny?*

T: äiti sen kerto kun se oli kotona ja mä olin vielä tulossa (kotiin, sana poistettu) mä tuloin oliko siitä nyt kaks vuotta aikaa eiku joo kaks vuotta aikaa ainakin

H: *joo (.) niin että siitä on nyt jo kulunu sen verran aikaa*

T: en mä muista kuinka kauan mutta kuitenkin vähän yli kaks vuotta

H: *joo (1) mitä sää muistaks sää vielä että mitä sää silloin ajattelit (1) kun sää kuulit?*

T: että mitä sille on tapahtunu ja mitä se on sinä aikana tehny oikeen

H: *joo no millon sää sitten kun sun isä vietiin sinne sairaalaan niin millon sää sitten näit sen seuraavan kerran?*

T: mä näin (.) olikohan se nyt ennen joulua niin (.) me nähtiin se pari päivää sen jälkeen kun se sai sen

(---)

H: *niin mitäs sää ajattelet että sun sisko niin mitä se ajatteli silloin tai puhuitteko te sun siskon kaa?*

T: no me varmaan (.) me itkettiin ja ihmeteltiin

H: *yhmm*

T: no me varmaan (.) mä en oikein muista ketkä me itket (.) no siinä oli kuitenkin mä ja Jenni ja äitiko siinä oli

H: *niin joo niin se oli varmaan vähän semmosta niinku että kaikilla oli paha mieli silloin*

T: *yhmm* kun ei sitä tienny että (1) mikä tolla nyt on että onko toi joku muu kohtaus vai mikä toi on vai

H: *niin just joo*

Siinä missä sisar tuottaa kuvaa omasta perheestään verraten sitä huonompaan, veljen puheessa asiat näyttävät pääsääntöisesti ilman vertailua tai kieltorakenteita. Veljen puheessa ei näytäkään toimivan dikotominen hyvän ja huonon perheen diskurssi, vaan hänen perhepuheensa taustalla on moninainen ja sallivampi rakenne. Perheen ongelmia ei tarvitse selitellä pois, vaan niistä voi kertoa suoraan. Toni ei kanna vastuuta haastattelutilanteessa siten kuin sisarensa, ei luo erilaisilla strategioilla haastattelijalle kuvaa perheensä hyvydestä, vaan hänen puheessaan huonojenkin asioiden annetaan ilmetä. Hänen kertomuksessaan vastuu on jotakin, joka on otettu häneltä pois. Hän voi myös haastattelutilanteessa, haastattelupuheen tasolla, antaa vanhempien hoitaa asiansa, ja elää itse omaa elämäänsä.

Se, mihin haastattelupuheessa kiinnittyy huomio, on juuri tämä oman elämän eläminen, itsensä leikkaaminen irti perheen ongelmista. Toni nimittäin kuvaa perheen ongelmana riidat, ja itsensä henkilönä, joka ei riitele ollenkaan vanhempien kanssa ja sisarukin kanssa vähemmän kuin ennen.

Yhteenvetona voidaankin todeta, että Tonin haastattelussa puhuu henkilö, joka on lakannut kantamasta vastuuta riidoista, kieltänyt osallisuutensa niihin, ja ottanut siten etäisyyttä perheen asioihin. Tämä etäisyydenotto tulee esiin kuvauksessa isän sairaalaan joutumisesta. Kohtaus on kuvattu veljen puheessa selvästi kauempaa kuin sisarellaan.

4.4. Maria, 10 vuotta

Marian perheeseen kuuluvat äiti ja nuorempi sisar sekä kaksi vanhempaa sisarusta. Marian vanhemmat ovat eronneet. Isä on sairastunut psyykkisesti ja ollut sen vuoksi sairaalahoidossa.

4.4.1. Puhe vastuusta: Lapsi keskellä ristiriitaisia vaatimuksia - vastuu asettumisena vanhemman tahtoa vastaan

Marian haastattelu lähtee liikkeelle empien. Haastattelija kyselee Marian osallistumisesta ryhmään ja tämä vastailee hiljaisella äänellä, ettei tiedä tai muista. Haastattelu saa kuitenkin pian hyvinkin henkilökohtaisen luonteen:

H: hmm mitä sää muuten tota siinä ryhmässä sitten et mitä sä aattelit että mitä varten te tulitte siihen ryhmään?

M: hmm (huokaus)

H: hmm

M: ehkä siks koska (.) eee tota äiti ja isä on eronnu ja sitten että (.) sitten että kun me ei enää ee me ei haluttu mennä sinne isälle kun se oli vähän sillai niinku (.) silleen niinkun kun sillä oli kaikki tälläset ihme lää- se otti liikaa lääkkeitä ja kaikkee tällästä

Maria lähtee puhumaan hyvin suoraan sekä perheensä ongelmista että omista ja sisarensa negatiivisista tunteista isää kohtaan. Marian haastattelu sisältää jatkossakin runsaasti kuvausta negatiivisista tunteista ja mielialoista sekä somaattisista oireista.

Tunnekuvauksen suoruus ja peittelemättömyys erottavat haastattelun muista haastatteluista. Maria erittelee tunteita, rakentaa tapahtumista, tunteistaan ja oireistaan johdonmukaisia kokonaisuuksia:

H: hmm mites sitten mistä sulle tuli sitten aina se maha kipeeks ja pää kipeeks ja?

M: kun mää aina ajattelin hirveesti niitä asioita mitä kotona on tapahtunu

H: mitä esimerkiksi kerro jotain mitä sää paljon mietit?

M: no mää paljo mietin niinku mietin niinku mietin kauheesti mielessäni että tota (3) koska täytyy taas mennä iskälle ja koska (1) niinku saa olla kotona ja koska ne taas alkaa riiteleen (1) ja sillee (--)

H: hmm ja siitä sulle tuli vai se maha kipeeks ja?

M: joo

H: kyllä (2) onko sulla nyt ollu semmosta mahakipua tai pääkipua?

M: ei

H: hmm mikäs nyt on sitten paremmin että sitä ei oo ollu?

M: noo hmm se että (2) on hyvät kaverit ja sitten (2) ei ittekään enää riitele kauheesti kavereitten kaa sitten (2) ee niinkun (2) öö sitten että ei tarvi enää mennä iskälle ja (3) saa niinku olla ihan rauhassa kotona

Maria kuvaa ongelmien aiheuttajaksi ennen muuta isän tilanteen ja käytöksen. Isä näyttäytyy haastattelussa hankaluutena, jonka kanssa on yritettävä selviytyä. Maria määrittelee isän perheen ulkopuoliseksi, etäisemmäksi kuin lemmikki-eläimet:

H: mitä ketä teijän perheeseen sitten kuuluu? luettele ny vielä että ketä sun perheeseen kuuluu?

M: ai lemmikkieläimetkin?

H: no vaikka nekin (1) tai ketä sä ajattelet että siihen kuuluu?

M: ai iskäkin?

H: ihan miten sä ite haluat sanoa (.) kerro vaan

M: okei en mä sano sitä (---)

Vastuu-puhe käsittelee vastuuta itsestä ja nuoremasta sisaresta. Maria kuvaa joutuvansa toimimaan isänsä pyrkimyksiä vastaan. Seuraavassa katkelmassa Maria kertoo, kuinka on kantanut huolta siitä, ettei isä kyyditsisi heitä humalassa. Isän kanssa oleminen kokonaisuudessaan näyttäytyy pakon sanelemana:

H: hmm mites sitten aikasemmin sää et oikein saanu olla rauhassa kotona?

M: en piti mennä iskälle ja (.) sitten piti (.) kaikkee (.) lähtee sen kaa joka paikkaan esimerkiksi vaikka XX-ravintolaan kerran lähettiin sen kaa syömään (.) mää mää aina oon ollu semmonen että mää sanon että en mää haluu lähtee sen kanssa (1) mutta (1) sitten oli pakko ja

H: mikset sä halua lähtee sen kaa? mihin se liittyy?

M: hmm no yks oli ainakin sellanen tota (.) kun me lähettiin autolla niin mää epäilin

vähän sitä sen autolla ajoa (2) et sitten mulle tuli vähän parempi olo kun mä tiesin että sen kaveri sellanen tulee mukaan niin tota se ajo sitten

H: hmm mitä sä epäilit isän autolla ajossa sitten että?

M: nä pelkäsin että se oli taas humalassa

H: niin

M: tai jotain

H: kyllä et se ois ajanu humalassa niin

M: niin

Marian näkökulmasta tilanteen tekee erityisen stressaavaksi se, että hän joutuu toimimaan isänsä ja sisarensa välissä. Hän kertoo esimerkkinä huolenaiheistaan todellisen, tai mahdolliseksi kuvittelemansa, tilanteen, jossa isä tahtois viedä heidät humalassa järvelle. Maria tietää, ettei sellaiseen saa suostua. Vastuunkanto edellyttää siis asettumista toisen vanhemman tahtoa vastaan.

Vastuu sisaresta on ulkoa tuleva pakko: ”mun pitäis osata huolehtia siitä”. Vastuu näyttäytyy vaikeana asiana, josta Marian täytyy selviytyä. Vastuunkantoa hänei peittele mitenkään:

H: mihin se liittyy että sää et välillä saa unta (.) tai missä sää et saa yleensä unta? missä sää oot ollu?

M: hmm (2) no (.) mä en saa yleensä unta esimerkiks iskällä (.) tai en oo saanut aikasemmin ää sitten (.) mökillä (---) mä valvoin siellä kahteentoista kerran ja mulla oli kauhee koti ikävä ku (.) ku siellä ei ollu ketään muuta kuin iskä mejän perheestäkään ni ja se ei oikein tuntunu enää sillee perheeltä perheenjäseneltä niin sitten (1) se oli sellasta (.) aika hirveen tuntusta (.) ku ei ollu silleen ketään omasta perheestä ku Sanna mutta

H: hmm

M: se nyt on vähän eri juttu

H: miten se on eri asia?

M: no koska se on semmonen mua pienempi ja mun pitäis osata huolehtia siitä

H: susta tuntuu et sun pitäis osata huolehtia siitä vai?

M: niin

H: miten sä huolehdit?

M: no sillee että jos iskä vaikka sanoo että (.) niinku että jos se näyttää olevan humalassa ja se sanoo että me lähetään nyt (.) johonki onkimaan niin sitten mä sanon Sannalle että me ei lähetä mihinkään (.) et mejän ei (.) että me ei saada lähtee (.) vaikka me otettaiskin pelastusliivit

Maria kuvaa, kuinka kantaa vastuuta siskostaan myös tilanteissa, jotka eivät liity isään. Tässäkin katkelmassa näkyy Marian tapa kertoa suoraan omista tunteistaan:

H: hmm tuntuuko susta muutenkin onko tuntunu että sää huolehdit Sannasta että onko

muuta tilanteita missä sää oot vähän niinku joutunu huolehtiin?

M: no mää mää oon ihan hirvee mää sillee (.) hirveesti (1) oon huolissani siitä ku se tulee koulusta (.) et jos sillä kestää tosi pitkään mää ihmettelen missä se on ja

H: mitä sää aattelet mihin se on voinu jäädä sitten?

M: no mää aattelen että jos se ei uskalla tulla yksin kotiin koulusta. (.) mää aattelen että sille on tullu taas riita sen kavereitten kaa (.) ni sitten tota (.) se mä mietin ittekseen että se ei tukkaan kotiin (.) joskus mää pelkään että se on jääny auton alle (.) ja tälläi

Paitsi isän ja sisaren välissä lapsi toimii myös äidin ja sisaren välissä:

H: hmm mites minkä verran te ootte puhunu Sannan kaa teijän perheen asioista?

M: en mää muista ei varmaan kovin paljoo

H: hmm

M: vähäsen

H: mikä on vähäsen? mitä te ootte jutellu?

M: hmm jotain

H: millasia asioita te puhutte?

M: no hmm kaikista tälläsistä että (.) öö (.) että mää oon niinku sanonu Sanna lle että me ei saada kauheesti äidiltä kerjätä kaikkee koska (.) sillä ei o paljo rahaa ja sitten (1) ee (2) sitten me on puhuttu jostain (1) no niin siitä iskästä

Nyt sävy on kuitenkin erilainen. Maria ikään kuin haluaa säästää äitiään liiallisilta vaatimuksilta ja ohjeistaa siksi sisartaan. Katkelmassa voidaankin nähdä Marian vastuunkantoa äidistä. Sävy on kuitenkin sovitteleva: ”me ei saada *kauheesti* äidiltä kerjätä kaikkee” (kursivointi minun).

Vaikka Maria kantaa sisarestaan vastuuta, hän ei aina halua sisaren huomaavan tätä:

H: ook sää ite kertonu Sannalle että sää oot huolissaan?

M: no oon varmaan joskus

H: joskus sää oot kertonu

M: hmm

H: hmm mut et sää aina sano

M: en

H: hmm mikset sää sano?

M: no (1) hmm (2) noo koska mä pelkään että se levittelee kaikille jostain (1) niinku esimerkiks että mää oon huolissaan siitä

H: et se levittelee jollekin sitä

M: niin

H: et sää oot huolissaan (.) onks se levitelly joskus jotain asioita?

M: hmm (1) no on varmaan on se

H: millasia asioita se on levitelly?

M: no sellasia että esimerkiks kun mää en uskalla nukkua omassa sängyssä (.) ku mua pelottaa hirveesti niin sit se on sanonu sen mun kavereille ja tälläi

Vastuunkanto näyttäytyykin tässä haastattelussa ristiriitaisena kahdella tavalla. Se on vanhemman tahtoa vastaan nousemista, kuten edellä kävi ilmi, mutta myös jotakin, jota on peiteltävä sisarelta. Vastuunkanto on velvollisuus ja pakko, mutta myös häpeällinen asia, joka ei saa levitä ulkopuolisten tietoon. Vastuunkanto rinnastuu siihen, ettei uskalla nukkua omassa sängyssään. Näin se näyttäytyy ikään kuin heikkouden ja epänormaaliuden osoituksena.

Kaiken kaikkiaan Maria kertoo haastattelijalle avoimesti vastuunkannostaan ja sen luonteesta ristiriitaisena velvollisuutena, jonka eteen hän on joutunut. Kuvauksissaan Maria yrittää parhaansa mukaan selviytyä edes jotenkin vastaan tulevista tilanteista. Haastattelijalle hän kertoo suoraan vaikeista tunteistaan, eikä selittele niitä pois. Tästä esimerkkinä katkelma kuvauksesta, jossa isä tulee tytön juhliin:

H: mille susta tuntu sitten ku se tuli sinne ja sä näit?

M: se tuntu ihan hirveeltä ku (1) sen piti olla sellanen (.) kiva juhla (.) niin sitten sinne tuleekin isä humalassa ja (.) se oli tosiaan kauheeta

4.4.2 Puhe perheestä: Avoimesti kerrotut tarinat

Marian haastattelussa on runsaasti perhettä kuvaavaa puhetta. Pääasiassa tämä on avoimen negatiivista kuvausta isäsuhteesta. Maria ei yritä selitellä tai puolustella negatiivista suhtautumista isäänsä, vaan puhuu tälle aineistolle poikkeuksellisella suoruudella ikävistä tilanteista isän kanssa ja tunteista isää kohtaan. Isä on keskustelussa pelon ja pahan mielen aiheuttajana; parhaimmillaan isä on mahdollisimman passiivisena, tv:tä katsellessa tai nukkuessa:

M: niin tota me kauheesti pelättiin että (.) että toivottavasti se ei herää.

Äiti näyttäytyy pelastajana, johon voi yrittää turvautua, kun on ongelmia isän kanssa. Äidin kanssa voi myös keskustella perheen vaikeista asioista. Marian puheessa suhde äitiin on siinä määrin avoin, että Maria uskaltaa jopa kritisoida äidin kuullen perhetilannetta kokonaisuutena:

H: kenen kaa sää yleensä juttelet teijän perheen jutuista?

M: äitin

H: mitä te äitin kaa juttelette? millasia sulle tulee mieleen?

M: no (6) noo (2) mä en oikein tiää (.) joskus mulle tulee sillee ahdistava olo sillee aina välillä joskus (.) että (1) että niinkun miks mulla pitää olla tällänen perhe et mä haluisin sellasen kunnollisen ja (.) sit me siitä välillä vähän puhutaan

Kuten muutkin haastatellut lapset, Maria kertoo elämäntilanteensa olevan nyt parempi kuin aiemmin. Tämä ei kuitenkaan koske isän tilannetta sinänsä. Maria on nykyään vapautettu vierailuista isän luona, mutta isän oman tilanteen hän näkee yhtä huonona kuin ennenkin:

H: hmm mitä sä ajattelet mitä varten se syö niitä lääkkeitä että (.) mihin mitä varten?

M: en mä tiää (8)

H: mieti vaan rauhassa (.) miten sä oot ajatellu? mihin?

M: ehkä se luulee että se niinku pysyy sillee (.)vähän terveempänä ja (.) sillee että se jaksaa olla enemmän mejän kaa *vaikkei se oikeesti jaks*

H: hmm

M: eikä pysty huolehtiin meistä=äiti kerran sano

H: joo (2) et siihen justiin niitä lääkkeitä että

M: hmm

H: että se pysyis jotenkin terveempänä

M: hmm

H: ja jaksais huolehtia teistä (.) no onks se vaikuttanu siihen (.) ku se syö lääkkeitä?

M: ei

Katkelmassa on samaa suoruutta kuin Marian puheessa monessa muussakin kohtaa. Tämä siitä huolimatta, että Maria selvästi ymmärtää puhuvansa arkaluontoisista ja ei-suotavista asioista. Kertoessaan siitä, ettei isä jaksaa, hän alentaa ääntään ja todettuaan, ettei isä kykene huolehtimaan heistä, hän lisää nopeasti, ilman taukoa: ”äiti kerran sano”. Se, että Maria perustelee väitteensä aikuisen sanomisella ja tekee tämän ilman taukoa, antaa vihjeen siitä, että Maria tunnistaa käyvänsä odotuskehystä vastaan. Äitiin vetoamista tarvitaan, jotta näinkin poikkeavasta käsityksestä tulisi uskottava. Odotuksenmukaista olisi, että vanhemmat pitävät lapsista huolta, eivätkä lapset kyseenalaista tätä.

Marian haastattelussa on runsaasti tarinallista ainesta. Hän kertoo pitkiä, yksityiskohtaisia, ajallisesti eteneviä kertomuksia erityisesti vaikeista tilanteista isän kanssa. Haastattelija rohkaisee häntä tähän lyhyillä tarkentavilla kysymyksillä. Maria käyttää myös silloin tällöin muita lapsia pidempiä, katkeamattomia puheenvuoroja, joissa kuljettaa eteenpäin tarinaa ilman haastattelijan väliin tuloa. Hän myös kertoo

harrastaneensa tarinoiden kirjoittamista. Perheeseen liittyvät, vaikeatkin asiat, ovat Marian puheessa sellaisia, joista on ollut mahdollista kertoa myös perheen ulkopuoliselle aikuiselle, kouluterveydenhoitajalle.

Kaiken kaikkiaan Marian haastattelussa puhuu tarinoita kertova, tunteitaan erittelevä lapsi, joka käy myös kohti vaikeita asioita suoraan, ilman kiertoilmaisuja. Yksi mahdollinen selittävä tekijä Marian avoimelle tunnepuheelle on se, että hän on leikannut isän irti perheestään. Hänen ei tarvitse olla lojaali isälleen siksi, että tämä on osa perhettä, vaan perhe määrittyy kokonaisuudeksi, johon kuuluvat äiti, sisarukset ja lemmikit.

4.5. Niko, 11 vuotta

Nikon perheeseen kuuluu hänen itsensä lisäksi äiti. Isäänsä hänellä ei ole ollut kontaktia varhaislapsuuden jälkeen. Nikon äiti on avohoidossa.

4.5.1. Puhe vastuusta: Itsenäinen lapsi ja aktiivinen roolinotto

Nikon haastattelussa nousevat esille erityisesti itsestä huolehtimisen teemat. Haastattelupuheessa hän esittää itsensä eräänlaisena äidin työnjohtajana, joka voi antaa äidille erilaisia tehtäviä, patistaa tekemään niitä ja muistuttaa näistä tehtävistä. Niko tuottaa itselleen position, josta käsin hän voi huolehtia yhtäältä äidin tarpeista, toisaalta omista tarpeistaan ikään kuin äidin välityksellä. Paikoin Niko tuottaa itsensä ikään kuin äitinsä vanhempana tai patriarkaalisena perheen päänä, joka ”sallii”, ”armahtaa” jne. Tämä positio mahdollistaa myös huolenpidon äidistä. Positio näyttäytyy paitsi suhteessa äitiin myös suhteessa isovanhempiin.

Haastattelun ensimmäinen vastuunottoon liittyvä katkelma käsittelee ajanjaksoa, jolloin äidin tila oli huonompi ja hän nukkui paljon päivisin:

N: joo se nukku sillai että siinä puol yhen aikaan ku mää lähin koululta niin siinä viis yli yks se saattaa olla vielä nukkumassa

H: *miltä susta tuntu se?*

N: vähän tylsältä

H: *hmm (.) mikä siinä susta oli tylsää?*

N: se että täyty hiipparoida
H: *hmm mitäs sitten jos sää ihan normaalisti liikut ni mitä sit tapahtu?*
N: ihan kiva mieluummin ettei tarvi sillai hiipiä siellä
H: *joo*
N: sitten sitä on kauhee stressi jos joku vaikka lasi tippuu että äää
H: *mitäs sitten äiti tekee?*
N: *no* sit se herää ja (.) sit se huomaa että mää oon tullu ja sit tapahtuu jotain
H: *mitä tapahtuu si?*
N: en mää tiä
H: *hmm*
N: ei se ainakaan huutamaan rupee mutta sillai että
H: *hmm*
N: voi vitsi ja täytyy hiipparoida
H: *hmm*
N: mää kuitenkin sen armahdan sillee että antaa ny nukkua kun kerta uni maistuu

Niko kuvaa ensiksi tilannetta tylsänä: on hiipparoitava, ettei herätä äitiä, muuten voi ”tapahtua jotakin”. Vastuu äidin nukkumisesta näyttäytyy siten aluksi pakkona, Nikon on varottava äidin reaktiota. Kun haastattelija kysyy, mitä tapahtuu, jos äiti herää, Niko kiertelee. Ensiksi hän sanoo, ettei tiedä, ja sitten puhuu negaation kautta: ”ei se ainakaan huutamaan rupee”. Hetken epäröinti haastattelussa päättyy siihen, että Niko ottaa position äidin yläpuolelta, ilmoittaa armahtavansa äidin. Vaikean ja stressaavan tilanteen lapsi kääntää siis ympäri: hän luo itselleen aseman, josta käsin voi vapaaehtoisesti myöntää äidille oikeuden nukkua. Niko ei pyri selittämään pois sitä seikkaa, että ottaa vastuuta äitinsä nukkumisesta.

Seuraavassa katkelmassa keskustellaan nykytilanteesta. Tilanne on sikäli muuttunut, että äiti ei enää toivo hiipparointia, päinvastoin:

H: *mites nyt sitten?*

N: *no* ny se herää aamulla jos herää kyllä mää sen aina herätän kun mun täytyy kuitenkin=äiti on sanonu sillai että se ei tykkää että mää hiipparoin siellä aamulla ja lähen sillai ettei se tiedä että mää lähen kouluun (.) niin se on vähän tyhmää (.) nyt mää meen vaan teen kaikki hommat ja sit ku oon lähössä ja potkasen oven auki ja sanon että hei hei ja nyt mä lähen kouluun ja oo sitten kotona täi älä oo kotona

H: *joo*

N: ja jätä sitten lappua jos lähet jonnekin

H: *just sää sanot tollai siinä*

N: *niin*

H: *mites se sitten toimii?*

N: se toimii sillai et se sanoo moikka ja sit mää lähen ja sitten se on kotona tai ei oo kotona

Niko kuvaa omaa aktiivista toimintaansa, ja hänellä itsellään on tapahtumissa keskeinen rooli. Hän toimii kuvauksessaan henkilönä, joka voi antaa vanhemmalleen ohjeita ja vapauksia. Hän kertoo herättävänsä äitinsä ja muistuttavansa äitiä siitä, että hänen tulee jättää lappu, jos lähtee jonnekin. Hän kuvaa itsensä henkilönä, joka asettaa äidille rajat, vaikka väljätkin: ”oo sitten kotona tai älä oo kotona”. Roolit tuntuvatkin toimivan edelleen käänteisesti tai ainakin tasaveroisesti.

Herättämistä kuvataan kuitenkin pakon kautta: ”mun täytyy”. Nikon kuvauksessa äidin asettama kielto hiipparoida tuottaa vastuun herättämisestä, jos äiti ei itse ole herännyt.

Kahdessa seuraavassa katkelmassa keskustellaan äidin menemisistä. Ensimmäisessä käydään myös ruokaa koskevaa keskustelua, joka jatkuu myöhemminkin haastattelussa. Niko kertoo, että välillä äiti saattaa käydä tekemässä ruokaa, välillä hän kehottaa Nikoa: ”keitä kaapista nuudelia”:

H: minkä verran äitillä nyt sit on menoja tällä hetkellä?

N: no sillä on ne työasiat tai se nyt sillai ja (.) sitten mää oon tietysti siinä sillai (.) että no en mä ny sanois että kovinkaan ruuhkasta mutta (.) sillä on joitain millos oli semmonen viikko ku joka päivälle oli jotain aamusta iltaan

H: yhmm

N: et se kävi vaan illalla nukkumassa iltapäivällä soitti että keitä kaapista nuudelia ja

H: hmm

N: monta päivää meni sillai että vaan (.) sano että aamulla lähti ja illalla tuli

H: millon sää sit näit sitä oikein?

N: no illalla ku se tuli joskus kaheksan aikaan ja (1) saatto käydä neljän aikaan kotona tekeen mulle jotkut maalaispöperöt ja

Haastattelusta piirtyy kuva äidistä, joka on kausittain paljon poissa kotoa:

H: kyllä et se justiin että aina joskus sillä on sitten paljo enemmän menoo

N: joo ja sitte joskus on niin hiljasta että se kerkee oleen kotona koko ajan ja

H: just

N: jotain semmosia

H: mistä sää tykkäät? miten sää haluaisit että äiti on?

N: oishan se kivaa et se kuitenkin kävis ja ettei sen tarvis koko päivää kotona tylsistyä että

H: hmm

N: vois sitä (.) no on se (.) nyt mejän tilanne on ihan hyvä ettei sillä ole kovin isoo menoo ja (.) kyllä määkin jo pärjään ja sillai että jos sillä on jotain menoo niin antaa mennä

H: hmm (1) sää pärjää nyt jo että

N: joo

H: mutta minkälaista aikasemmin oli?

N: no aika samanlaista

H: hmm (3) mites sitten tota aikasemmin että oliko sulla semmonen tunne että jos äiti meni paljon että jotenki tun- mille se susta tuntu?

N: no ei se oikei sillai kauheen kivaa että kyl se siinä meni se aika

Kun haastattelija kyselee, miten Niko haluaisi äidin olevan, tämä alkaa heti puhua asiasta äitinsä kannalta. Siten Niko kantaa vastuuta äidin mielialasta: ”ettei sen tarvis koko päivää kotona tylsistyä”. Tässäkin katkelmassa lapsi ottaa aseman äitinsä yläpuolella: ”antaa äidin mennä” ja korostaa omaa pärjäämistään.

Seuraavassa katkelmassa Niko näyttäytyy ikään kuin äitinsä esimiehenä ja äiti taas kehnona alaisena:

H: just mites tota noin kuinka usein sulle sitten käy sillai että sä myöhästyit koulusta?

*N: no ei enää kyllä (2) no riippuu aina *no siitä riippuu että jos äitin pitää herättää mut niin sit mä saatan olla myöhässä**

H: hmm

N: jos mää palkkaan äitin herättään mut

H: yhmm palkkaat (.) annak sää sille oikein palkkaakin?

N: no (.) ikään kuin palkkaan

H: hmm

N: et jos mä sanon äitille että tuu sit herättään (.) niin saattaa olla että se tulee sit joskus kaheksan aikaan ja mun pitäs lähtee jo kouluun ni herättään mut

H: just (.) elikkä äiti vissiin nukkuu sillai pitkään että se ei pääse ylös vai?

N: niin tai (.) no joskus se on aamulla hereillä tulee mut herättään tai joskus mää (.) no useimmiten mää joudun itte herättään sen

Niko ”palkkaa” äitinsä herättämään itsensä, mutta äiti ei aina herätä ja lopulta hän toteaaakin, että joutuu useimmiten herättämään äidin. Tässäkin katkelmassa lopullinen vastuu lapsen asioista on lapsella itsellään; äiti toimii, jos toimii. Omaan vastuunkantaan Niko ei peittele, mutta hiljentää ääntään, kun vastaa kysymykseen myöhästymisen syystä. Se, ettei äiti aina herätä, tuntuu olevan arka asia. Niko liikkuukin kuvauksessaan kahden odotuskehysten rajalla. Toisen mukaan pärjääminen ja itsestä huolehtiminen on hyvä asia. Toisen mukaan hyvä äiti huolehtii lapsestaan ja herättää tämän aamulla.

Kun Niko puhuu riidoista äitinsä kanssa, hän ei vain kerro, että äiti huutaa, vaan esittää analyysin huudon syistä: äiti purkaa häneen energiaansa. Haastattelija tarttuu tähän:

H: hmm ai niinku se jotenkin purkaa energiaa vai miten?

N: purkaa energiaa niinku muhun

H: joo

N: et se niinku huutaa mulle

H: joo

N: vaikka se on väärin

H: kyllä

N: niin

H: mitä te ootte jutellu tosta? (1) ootteks te puhunu siitä äidin kaa?

N: no ei oikein

H: hmm

N: *erikoisemmin että ei siitä tuu oikein puhuttua ku en määkään oikein enää kotona sillai oo*

H: hmm

N: mää oon aika paljon koulussa ja (.) ulkona (2) *ainakin ku nyt on hyvät kelit*

Haastattelija luo kysymyksillään odotuskehysten, jonka mukaan äidin huutaminen on paha asia ja siitä olisi syytä keskustella. Kun haastattelija kysyy, onko asiasta ollut kotona puhetta, Niko tekee nopean sivuutuksen: puhetta ei ole ollut, koska hän on niin vähän enää kotona. ilmaus ”enää kotona sillai oo” kuvaa puhujaa itsenäisenä, kotoa irrottautuvana nuorena ihmisenä ja siirtää huomion pois siitä, miksi kotona mahdollisesti ei puhuta, vaikka haastattelija pitäisikin sitä tarpeellisenä. Vaikka sanatasolla esiin piirretään reipasta ja itsenäistä nuorta, viimeisten repliikkien hiljaisuus tuo mukaan toisenlaistakin vaikutelmaa.

Seuraavaksi Niko ryhtyy puhumaan raha-asioista. Hän esittää itsensä velkojana ja äitinsä huonona velanmaksajana:

N: no äitillä vähän ne velan maksut on sillai että (1) mää oon joutunu kerran oikein kunnolla pommittaanki sitä niistä asioista että

H: yhmm

N: niin ny ne velat sassiin ja

H: joo

N: lähettäny monta kertaa laittanu viestejäki (1) niinku sen huoneeseen jätän oven eteen maksa velat maksa velat maksa velat maksa velat

(---)

H: eli se ei ole pitkään aikaan maksanu sit viikkorahaa vai?

N: niin

Niko ajaa aktiivisesti omaa asiaansa, mutta asia ei silti edisty. Hän on ”joutunu pommittamaan” äitiään velkojen takia. Sanamuodolla hän luo vaikutelman, että on roolissaan olosuhteiden vuoksi, koska äiti ei ole noudattanut heidän sopimustaan rahan maksamisesta. On kiinnostavaa, että Niko esittää itsensä nimenomaan velkojana. Lapsi, jolle äiti ei ole maksanut viikkorahaa, voisi ottaa myös jonkin alistuneen roolin, mutta velkojan rooli sisältää ajatuksen siitä, että äiti ja poika ovat tasaveroisia aikuisia, joilla on keskinäisiä sopimuksia. Velkojan rooliin voidaan liittää mielikuvia myös velallisen yläpuolella olevasta auktoriteetista.

Myös riitatilanteen kuvauksessa Niko käyttää pakkoa ilmaisevaa sanaa: ”oon joutunut korottaa ääntäni”. Tässäkään ilmaisu ei niinkään kieli oman hallinnan ulkopuolella olevasta pakkotilanteesta, vaan aikuismaisen velvollisuuden noudattamisesta:

H: hmm mitäs sitten suutuk sää äitille?

N: mulla on se periaate että jos se huutaa mulle niin mä huudan sille

H: joo (1) hmm kerro joku tilanne (.) millon teillä on viimeks ollu semmonen tilanne?

N: hmm (1) no viimeks semmonen että mää oon joutunu korottaa ääntäni ja (.) päästään joskus sammakoita suustani niin (.) oisko ehkä ollu viime vuoden puolella (---)

H: miks sää mikä siinä oli semmonen että sää suutuit äidille että mistä sää suutuit?

N: se ärsytti ku se huutaa mulle

H: kyllä

N: ni sit mää rupeen kilpailuttamaan

H: hmm

N: niin eiköhän se sillä lopeta

H: no lopettaako?

N: lopettaa se aina luovuttaa

H: kyllä

N: ku se totee että mää oon paljo parempi huutamaan ja sitten menee omaan huoneeseensa ja paiskoo ovia ja

H: hmm

N: sit menee omaan huoneeseensa

Niko ei anna kuvaa itsestään hallitsemattomasti suuttuvana lapsena, vaan puhuu itsestään kuin harkintaa käyttävästä kasvattajasta: hänellä on tietty periaate huutamisen suhteen ja hän on joutunut sen vuoksi välillä huutamaan. Äitinsä Niko kuvaa kuin murrosikäisenä jälkeläisenään: äiti paiskoo ovia ja meree huoneeseensa, kun Niko on ensiksi toteuttanut harkittua periaatettaan. Kuvauksessa korostuu Nikon

suvereniteetti. Hän käyttää aktiivisesti järkeväksi katsomiaan strategioita ja on kyvykäs niiden käytössä: ”paljo parempi huutamaan”.

Seuraavissa katkelmissa Niko kertoo vierailuistaan isovanhempansa ja tämän kumppanin luona. He käyttävät runsaasti alkoholia:

H: just käytkö sää niillä?

N: no kyllä mää sillai että etten mää sillai kun siellä on sitä (.) joskus sitä juopottelua että mää en sitä (.) niinku aina kestä mutta (.) sitä mää en kestä että kyllä mää sinne mieluummin yksin meen kun äitin kanssa kun äitillä menee niin nopeesti hermo siihen juopotteluun että (.) kyl mää sen kestan (.) ainoo vaan että se hokee sitä samaa asiaa koko ajan mutta (.) ei se oikein sillai mua hätkähdytä

Katkelma rakentuu tuttuun tapaan. Aluksi Niko kertoo, ettei itse kestä juopottelua. Tämän jälkeen hän kuvaa äitinsä vielä huomommin kestäväenä. Sitten Niko tarkentaa omaa rooliaan: hän ei juomisesta pidä, mutta ”kestää sen”. Lopuksi Niko antaa itsestään jo hyvinkin vankkumattoman kuvan: ”ei se oikein sillai mua hätkähdytä”. Hetken kestäneen puhetilanteen aikana Niko onnistuu siis rakentamaan itselleen jälleen position, jossa hän on se, joka kestää parhaiten, ja joka on asioiden yläpuolella.

Toisessa katkelmassa korostuvat taas Nikon subjektiivutta ja ylempää positiota ilmaisevat sanat. Hän ”hyväksyy” ja ”sallii” alkoholinkäytön:

H: rupeeeko ne sitten millon juomaan taas?

N: no (.) en mää sanos että alkaa juomaan (.) mutta kyllä ne sillai että siinä (1) no jos me tehään pyttipannua niin pappa saattaa ottaa yhen ruuantekokaljan että (.) sen mää kyllä hyväksyn mutta (.) kyl mä sen hyväksyn jos ne tykkää sitä viinaa litkiä ni (.) kyl mää sen sallin mutta

H: mitä sää itte ajattelet siitä?

N: no en mää sitä sillai ees ajattele että (.) se on heidän tapansa

Haastattelun viimeinen vastuuta käsittelevä katkelma liittyy jälleen ruokaan: ruoka on Nikon mukaan hänen vastuullaan, jos äiti on poissa. Jos äiti on kotona, vastuu jaetaan. Ainoastaan äidin hyväntuulisina hetkinä ruuanlaitto on äidin asia. Kun haastattelija kyselee tarkemmin heidän elämästään ja sairauden vaikutuksista, Niko korostaa omia sosiaalisia suhteitaan ja menemisiään, eikä puhu negatiivisista asioista:

H: millanen se on sit kun se on hyväntuulinen?

N: no se on ihan niinku hilpeenä ja ei huuda lainkaan ja (1) sitten tekee ruuan ihan sillai motkottamatta ja (.) sit niin kato ku *se tietää et määkin oon jo niinku ruuanteko taitonen niin sit joskus jos vähän laiskottaa ni ei jaksu tehä ruokaa ja sanoo vaan että keitä itte nuudelit*

H: *yhmm sää sanot niin vai?*

N: ei

H: *vaan äiti sanoo kyllä*

N: et se

H: *kuinka usein äiti tekee ruokaa ja kuinka usein sää?*

N: no riippuu mitä on ruokana

H: *hmm*

N: ja riippuu mitä kaapista löytyy

H: *no montas kertaa viime viikolla sää teit ruuan?*

N: no viime viikolla (2) no en mää oikein viime viikolla syönyt mitään kunnon ruokaa (3) kun mää oon vaan ootas mää kävin mikäs päivä mä kävin Mäkkärissä kavereitten kanssa

H: *hmm*

N: sitten tota mää söin paahtoleipää (1)* tai jotain semmosta*

H: *missäs äiti oli viime viikon? millanen viikko teillä oli?*

N: no aika kiireinen ku se ramppas siellä XX:ssä mutta olinhan mää (1) siinä pihassa ihan lähellä kavereita. (---)

(---)

H: *kyllä hmm ok (.) mites sitten miten sä ajattelet miten se on ihan sun elämään vaikuttanu äidin sairaus?*

N: no (.) ei se ainakaan mun liikkumavaroihin riipu

H: *hmm*

N: et mää ny liikun (.) missä mää liikun

Kun haastattelijä kysyy sairauden vaikutuksista Nikon elämään, tämä korostaa omaa itsenäisyyttään ja toiminnallisuuttaan: ”mää ny liikun missä mää liikun”.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että tässä haastattelussa Niko ei pyri peittelemään ja selittelemään omaa vastuunkantamistaan siten kuin Jenni teki. Haastattelussa ei myöskään puhu vanhempaansa auttava ns. kiltti lapsi. Sen sijaan Niko rakentaa itselleen toistuvasti position, johon luonnollisesti kuuluu vastuunkantaminen. Niko toimii puheissaan vanhempana, työnantajana, velkojana ja muissa itsenäisissä ja vastuullisissa rooleissa.

4.5.2 Puhe perheestä: Vanhemman sairaus kiinnostavana ja torjuttavana asiana

Haastattelussa Niko piirtää itsensä vankkana, äitinsä menevänä ja tulevana. Toisaalta äiti on kaikenlaisten toimenpiteiden kohde: herätettävä, muistutettava, kauppaan vedettävä. Suhdekuvaus äitiin saa monia sävyjä. Välillä äiti on ”virkkuna”

tai ”hilpeenä”. Haastattelussa keskustellaan eräästä ongelmallisesta asiasta ja tästä Niko arvelee puhuvansa mieluummin äidille kuin opettajalle, vaikka käy ilmi, että opettajaankin on hyvät välit.

Suhde äidin sairauteen näyttäytyy kaksijakoisena. Aluksi Niko kieltää, että häntä kiinnostaisi sairaudesta puhuminen missään määrin, eikä suostu puhumaan aiheesta haastattelijan kanssa:

H: kyllä. Onko äiti puhunu siitä sairaudesta sulle?

N: on joskus (.) monta vuotta sitten tai no (.) viime vuonna varmaan

H: mitä se puhu siitä?

N: ei mitään käsitystä

H: ek sä muista?

N: e (1) ettei mua periaatteessa ees kiinnostakaan

H: yhmm miksei?

N: no mua ei kiinnosta

H: miksei sua kiinnosta?

N: no ei ny jaksa kiinnostaa

H: hmm

N: kaikkee muutakin mietittävää

Haastattelijan puheessa ilmenee odotuskehys, jonka mukaan vanhemman sairaudesta pitäisi puhua, mutta Niko ei lähde tähän mukaan. Hyvin pian tämän jälkeen Niko kuitenkin kertoo, että olisi toivonut interventioryhmässä käsitellyn enemmän vanhemman sairauteen liittyviä asioita. Hän kertoo, että olisi lasten vertaisryhmän sijasta voinut osallistua aikuisten ryhmään, jotta olisi ymmärtänyt sairaudesta vielä enemmän:

N: (---) mää olisin voinu mennä vaikka sinne aikuisten ryhmäänkin että (.) ku siellä puhuttiin niitä asioita

H: yhmm

N: niin mää oisin voinu ymmärtää siitä vähän enemmän (---)

H: just (.) kyllä (.) mutta tuntu että siellä ei puhuttu tarpeeks paljon niinkö?

N: taikka sillai ei puhuttu sillai kovinkaan paljoo

H: no mitä siellä sitten puhuttiin jos siellä puhuttiin?

N: no siellä puhuttiin kyseltiin että tiä- kuinka moni tietää äidin sairaudesta jotain tämmöstä ihan peruspuhetta vaan

H: hmm

N: ei mitään sillai niinku erikoisempaa

H: mitä sää olisit sit toivonu? mitä olis ollu tärkeetä puhua?

N: hmm en mää niinku siitä (.) puhe tavasta mutta se että ois voinu ehkä vähän enemmän puhua niistä asioista sillai että mää oisin ymmärtäny vähän enemmän

Katkelmassa lapsi puhuu tarpeestaan nimenomaan ymmärtää asioita. Pinnallisempi 'tietäminen' ei riitä. Suhtautuminen itseän ikään kuin (perheen toisena) aikuisena on läsnä tässäkin katkelmassa; aikuisten ryhmä olisi tuntunut Nikosta lasten ryhmää sopivammalta.

Tämän jälkeen Niko kertoo uudestaan keskusteluista äidin kanssa. Nyt sävy on myönteinen ja asiat muistuvat mieleen, vaikka alun hiljaa puhuminen viestiikin mahdollisesta epävarmuudesta tai asian arkaluontoisuudesta:

N: niin kyllä se loppujen lopuks kun äiti siitä joskus puhu niin kyl mä *sit sain siitä tietää vähän*

H: *kyllä mitä se äiti sit puhu?*

N: jotain että mulla on tämmönen ja siitä ei tarvi sillai välittää että kyllä äiti sua niinku (.) rakastaa sillai että vaikka näitä nyt tulee näitä huutokohtauksia tai ikään kuin niinku kohtauksia

H: *hmm*

N: semmosia että

H: *hmm (.) miltä se tuntu kun äiti kerto?*

N: hmm ihan kiva tietää

Aiheeseen palataan vielä haastattelun loppupuolella:

N: no mää olisin halunnu tietää vähän enemmän siitä äitin sairaudesta että mistä se johtuu

H: *kyllä*

N: mikä on jälkiseuraus ja (1) tai no en mää jälkiseurauksesta tiä mutta nyt menee meillä tosi hyvin

H: *hmm mitäs sää ajattelet että (.) et mikä voi olla jälkiseuraus?*

N: nyt meillä menee tosi hyvin ja toivon että menee jatkossa tosi hyvin

Nikolla on tässä katkelmassa ristiriitainen suhde tietoon sairaudesta. Toisaalta hän ilmaisee, että hänellä olisi kova tarve tietää, mitä sairaudesta voi seurata, toisaalta hän kieltäytyy puhumasta asiasta. Kun haastattelija pyrkii tarkentamaan, Niko ei lähde keskusteluun mukaan, vaan ainoastaan vakuuttelee, että nykyään menee hyvin.⁴

⁴ Se, että sairauden seuraukset ovat tässä erityisen merkityksellinen asia, on ymmärrettävissä Nikon perhehistorian perusteella.

Nikon haastattelussa puhuu siis lapsi, jota luonnehtivat aktiivisuus ja subjektiivisuus. Hän kuvaa itseään itsenäisenä toimijana, vanhempansa ja isovanhempansa rinnalla tai yläpuolella. Niko kertoo vastaavansa itse monista asioistaan, eikä peittele tätä vastuunkantoa. Hankalat tunteet ja epävarmuuden hetket hän ottaa haltuun siirtymällä itse sellaisiin rooleihin, jotka mahdollistavat tilanteen kuvauksen hallinnassa olevana.

Niko vastaa ensisijaisesti itsestään, eikä rooli ole siinä mielessä ristiriitainen siten kuin niillä haastatelluilla, jotka pyrkivät (tai joutuvat) vastaamaan hyvinkin konkreettisella tasolla vanhemmistaan tai sisaruksistaan. Niko itse asiassa täyttää pärjäävän lapsen kulttuurisen ideaalin.

Silloin tällöin tämä roolinotto herättää kuitenkin kysymyksen siitä, onko tämänkaltainen kypsyyden loppuun asti aitoa, vai sellainen selviytymiskeino, joka saattaa lapsen astumaan liiankin isoihin saappaisiin.

4.6. Anu, 12 vuotta

Anun perheeseen kuuluvat äiti ja isovelji sekä isä, joka asuu erillään. Äiti on mielenterveyslääkkeellä, ja myös isällä on mielenterveysongelmia.

4.6.1. Puhe vastuusta: Vastuu, joka on pyritty nostamaan pois lapsen harteilta

Anun haastattelussa puhutaan paljon kavereista, leikeistä ja eläimistä, eivätkä vastuuteemat nouse esille niin paljoa kuin aiemmissa haastatteluissa. Haastattelija kyselee vanhempien mielenterveyshäiriöistä, mutta kysymykset on suunnattu lähinnä selvittämään lapsen käsityksiä häiriöistä, niiden synnystä ja ilmenemisestä, eikä keskustelu juuri laajene käsittelemään lapsen omia tunteita häiriöiden ilmetessä. Tämä tarkoittaa tietenkin myös sitä, ettei Anu itse lähde laajentamaan oma-aloitteisesti keskustelua tähän suuntaan. Alla olevassa katkelmassa aiheen arkaluontoisuus tulee esille Anun tavassa hiljentää ääntään:

h: mitä sä itte ajattelet tai minkälainen (1) minkälaisia ajatuksia sulle on tullu siitä että mitä se masennus oikein on tai (.) [mitä se sit tarkoittaa]

A: [mm no (.) ö:] (1) mä: ainakin (.) oon (1) tota ajatellut että (.) se on joku semmonen sairaus joka (.) tulee ja se pysyy koko iän ja sitten (1) e: siinä niin (.) välillä niin

tuntuu että ei ole ollenkaan masentunu mutta sitten *välillä taas* (2) ja sitten kauheen väsyne on ainakin yleensä

H: mm

A: *äiti ainakin*

H: joo (.) mistä sä huomaat sen äidin väsymyksen *tai*

A: no kun se menee nukkumaan

H: *joo* (1) meneekö se sit nukkumaan semmoseen aikaan että (.) että muut ei mee vai

A: se menee päivällä [*aina*]

Ääni hiljenee Anun ottaessa oman äitinsä mukaan masennusta yleisesti käsittelevään keskusteluun. Hän kertoo äidin nukkuvan päivällä, mutta sana ”aina” on sanottu hiljaa. Anu ei peittele asiaa, mutta kertoo sen ikään kuin luottamuksellisena.

Haastattelussa vastuu-kysymykset ovat esillä raha-asioista puhuttaessa. Anu nostaa raha-asiat itse esille. Tämä tapahtuu kahdessa kohdassa haastattelua, joissa molemmissa haastatteliija kysyy perheeseen liittyviä kivoja asioita. Ensimmäisessä katkelmassa Anu tuo ilmi, että äidissä on kivaa, kun se ”aina antaa rahaa”:

H: joo just (.) mitäs sä itte sanosit tai sanot että minkäslainen sun äiti oikein on kaiken kaikkiaan että (.) mikä siinä on kivaa ja?

A: no kivaa on se kun se aina antaa rahaa ja sitten (1) muutenkin (2) ja kun se aina päästää mut kaikkialle yökylään mihkä mä haluan

Äidin rahanantamista koskeva toteamus on mielenkiintoinen seuraavan, pidemmän katkelman valossa. Anu kertoo, että perheessä on kivaa se, ettei se ole sen suurempi, rahat riittävät paremmin:

H: mutta jos sä niinkun kaiken kaikkiaan ajattelet omaa perhettä niin (1) mihin sä oot tyytyväinen siinä tai millä tavalla se on susta semmonen (.) kiva perhe

A: no (.) se on hyvä ettei meillä ole enempää lapsia kun sitten (1) aina tota niin (.) joutuis kaikki (1) niinkun (.) äitillä ja isällä ei varmaan olis oikein (.) tai no äitillä ei olis oikein rahaa jos se (.) asuis [se (.)]

H: [mm]

A: yks vielä ja vaikka jos meillä olis vielä yks niin

H: *joo*

A: ja sitten aina joutuis (.) karkeistansakin antaa mu- (.) sillekin

Kysyttäessä Anu myöntää ajattelevansa paljon raha-asioita:

H: yhmm joo (2) mietit sä tommosia raha asioita usein tai?

A: joo

H: mietit sä ihan koko perheen raha asioita vai oot sä vaan tarkka omista rahoista?

A: no mä olen vähän kaikesta (.) siis rahoissa sillai

H: yhmm mites se tota (3) onks se jotain semmosta että ulkopuolinen voi huomata sen tarkkuuden vai onks se jotenkin semmosta että sää vaan mietit itekses?

A: no (.) äiti aina sanoo että ei sun mejän raha asioita tarvi miettiä

H: just että sä ainakin äidille puhut niin että äiti huomaa niitä?

A: niin

H: huolettaako sua sitten että (.) että jotenkin?

A: no mua huolettaa aina että me ei saada jotain hyvää ruokaa vaikka jos (2) sitten jos äiti vaikka ostaa jonkun huonekalun uuden niin sitten ei välttämättä saada sitä mitä me ollaan pyydetty

Katkelmasta käy ilmi, että Anu on huolissaan rahojen riittämisestä hyvään ruokaan nykyisessäkin tilanteessa. Haastattelussa rahan riittävyys tuotetaan siten monella, keskenään erilaisella tavalla: yhtäältä äiti ”aina antaa rahaa”, toisaalta ”hyvä ettei meillä ole enempää lapsia” ja lopulta ”mua huolettaa”. Raha-asioiden pohtiminen ja ristiriitainen suhtautuminen rahaan onkin yksi haastattelun tärkeistä teemoista.

Anu kertoo, että äiti on sanonut, ettei hänen tarvitse ajatella raha-asioita. Suhteessa vastuunkantamiseen Anun tilanne on siinä mielessä samanlainen kuin Tonin tilanne. Vanhempi on ilmoittanut, ettei lapsen tarvitse kantaa vastuuta. Vaikka vastuu on näin ollen periaatteessa otettu pois lapsen harteilta, ei Anun puhe kuulosta siltä, että prosessi olisi edennyt aivan loppuun saakka. Yllä olevassa katkelmassa Anu käyttää edelleen presenssiä ”mua huolettaa”, eikä haastatteluun synny ennen- nyt -asetelmaa. Keskusteluun ei synny toisaalta myöskään sellaista välttelyasetelmaa kuin vastaavassa keskustelussa Jennin kanssa; Anu kertoo olevansa tarkka kaikista raha-asioista, eikä peittele tätä tai osoita epävarmuutta siitä, onko sen kertominen suotavaa.

Anu kertoo myös, että säästää yleensä viikkorahansa, jotta voisi ostaa aikuisena niillä lukiokirjoja ja siinä mielessä kantaa varsin pitkälle menevää vastuuta omista asioistaan:

H: joo no mitäs sä teet sen viikkorahan kanssa? säästät sä sitä vai

A: mää tota

H: ostat sä karkkia vai?

A: mä säästän sen ainakin yleensä

H: joo (2) onko sulla joku tietty asia mihin sä säästät?

A: no ei oikeestaan mä vaan säästän ihan hovin vuoks ja sitten (.) aikuisena mä pystyn ostaan jotain lukiokirjoja tai jotain sillä rahalla

4.6.2 Puhe perheestä: Läheinen äiti

Anun puheessa suhde äitiin on läheinen. Alla oleva keskustelu lähtee liikkeelle hevosten hoitamisesta ja laajenee äiti-suhteeseen. Aluksi lapsi kertoo, miksi pitää hevosten kanssa olemisesta:

A: ja sitte ku niille voi puhua eikä (naurahdus) ne kerro siitä eteenpäin ollenkaan

H: *just* (.) *ne on luotettavia*

A: joo

H: *mm* (1) *onks sulla jotakuta muuta joka on sillä tavalla luotettava ett voi puhua*

A: no äiti

H: *joo*

A: mä kerron sille aina illalla (.) kun se tulee (.) nukuttamaan ni mä kerron sille [kaiken]

H: [*just*]

A: mitä niinku on tapahtunu

H: *joo* (.) *joo* (3) *ja äiti osaa kuunnella semmosia asioita mm*

A: [osaa]

H: [*joo*] (1) *joo* (.) *onko äidin lisäksi muita?*

A: *no*: ei oikeestaan

Lapsi kertoo myös, että heillä on äidin kanssa yhteisiä haaveita ja suunnitelmia:

H: *ahaa minkälaisen koiran sä ostasit? (nauraa)*

A: kultasennoutajan

H: *just* (1) *onko se semmonen asia että josta on ihan perheessä puhuttu vai onko se sun haave?*

A: *no* (1) *se on äitin ja mun haave kun (.) me oltais jo ostettu (.) ja silleen mutta (.) tota kun äitillä on astma niin ei me voida ostaa*

H: *joo*

A: äitikin on aina sanonu että sekin haluais kultasennoutajan

H: *no* tota (2) *mitäs luulet jos me tavattas (.) vaikka kahden vuoden kuluttua (.) sattumalta niin että sää olisit sitten se 14- vuotias ja (.) ja näin niin mitäs sä kertosit mulle että (.) mitä teidän (.) mitä sulle ja mitä teidän perheelle kuuluu silloin?*

K: *no* mää varmaan kertoisin että (2) *öö* (1) *että (.) mää oon eri koulussa ja sitten (.) mitä mää siis nyt oon ja sitten (.) kun mulla on vähän nyt jo semmotteita (.) ajatuksia mulla ja äitillä*

Katkelmissa Anu kuvaa häntä ja äitiä hyvin läheisinä. Kultasennoutajan hankkiminen on ”äitin ja mun haave”. Myös tulevaisuudensuunnitelmat tarkentuvat yhteisiksi ajatuksiksi: ”mulla on vähän nyt jo semmotteita (.) ajatuksia mulla ja äitillä.”

Anusta on myös mukavaa, että äiti on paljon kotona:

H: aha (.) just (.) eli äiti on kotona sit sillon kun sä tuut? joo (.) yhmm (2) ei tartte tulla tyhjään taloon

A: niin

H: onko se kiva juttu susta vai toivot sä välillä että sä saisit olla rauhassa?

A: en toivo ikinä mä haluaisin aina että joku on kotona

Vanhempien sairaudesta Anu kertoo ensiksi, että molemmilla on masennus ja tarkentaa myöhemmin isän sairauden persoonallisuushäiriöksi. Isä on muuttanut välillä pois kotoa, koska ei, lapsen tulkinnan mukaan, jaksa perhetilannetta. Isä myös huutaa ja haukkuu välillä äitiä. Näistä asioista Anu kertoo varsin niukasti ja vähäeleisesti, eikä ryhdy kertomaan omista tunteistaan. Tämä on ymmärrettävää, sillä haastattelijan kysymykset kohdistuvat asioiden syiden ja ilmenemismuotojen selvittämiseen: ”mikä sun käsitys on”, ”miksi näin on käynyt”, eivätkä lapsen tunteisiin. Kun Anu kertoo, että isä haukkuu äitiä, haastattelija vaihtaa aihetta, sillä on jo saanut vastauksen omiin kysymyksiinsä:

*A: [joku] persoonallisuushäiriö *vai mikä se nyt oli**

H: joo (1) mitä se mahtaa tarkoittaa sit sun isän kohdalla

A: no () että se huutaa aika usein

H: mm (1) sillä palaa pinna [niinkö]

*A: [niin] tosi usein ja sitten (.) tota niin (1) sitten se tota niin niin (.) sitten se (.) aina niinkun (1) äitiä jotenkin haukkuu *joskus ainakin**

*H: mm (4) *niin* (3) No tota mä luulen että me ollaan aika paljon näistä asioista puhuttu mä voin tiettenkin tässä vähän kerrata näitä muistiinpanojani (---)*

Yllä oleva katkelma on siinä mielessä poikkeuksellinen tämän lapsen haastattelussa, että hän lähtee puhumaan asiasta ensiksi yhteen suuntaan ”aina niinkun (1) äitiä jotenkin haukkuu” ja sen jälkeen pehmentelemään sanomisiaan lisäämällä hiljaa: ”joskus ainakin”. Yleisesti ottaen Anun haastattelussa ei nimittäin ole näkyvissä sellaisten normaalistamisten ja muiden strategioiden käyttöä, joita tapaa toisilla tutkimukseni lapsilla.

Haastattelu etenee varsin lyhyin repliikein. Anu ei käytä pitkiä, kertovia puheenvuoroja, kuten lapsi Maria. Haastattelussa ei myöskään pysähdytä paikoilleen sen vuoksi, että lapsi ryhtyisi selittelemään, puolustelemaan tai pakoilemaan jotakin

esille noussutta teemaa. Anu ikään kuin juttelee haastattelijan kanssa ilman erityistä tendenssiä peittää tai paljastaa.

5 POHDINTA

5.1 Yhteenvetoa

Tutkimani viisi lasta puhuvat kukin eri tavalla vastuusta ja perheestä. Jennin haastattelussa rakentuu ristiriitainen suhde vastuuseen perheessä. Vastuu on Jennin puheessa toisaalta jotakin itsestään selvää ja lapselle kuuluvaa, toisaalta jotakin ei-suotavaa, piiloteltavaa. Haastattelun alkupuolella vastuu on Jennin puheessa jotakin ulkopuolelta annettua, mutta loppupuolella Jenni on itse vastuunoton subjekti, jonka on päätettävä, ottaako vastuuta vai ei. Jennin puheessa on runsaasti vertailu- ja kieltorakenteita ja hän rakentaa omasta perheestään kuvaa hyväksyttävänä perheenä vertaamalla sitä huonompaan. Jennin puhe toimiikin eräänlaisena puhetilanteessa aktualisoituvana vastuunkantona. Syntyy vaikutelma lojaalista lapsesta, joka aktiivisesti tuottaa haastattelijalle päin omasta perheestään hyväksyttävää kuvaa.

Jennin veljen Tonin haastattelu on sävyltään hyvin erilainen. Toni kertoo ennen kantaneensa vastuuta, mutta toimivansa nykyään toisin, sillä äiti on kertonut hänelle, etteivät vanhempien riidat ole hänen asiansa. Toni nostaa siis äidin selkeäksi vastuun poisoton subjektiksi. Haastattelussa puhuu ´vapautettu lapsi´. Lapsen puheessa hänen on sallittu ottaa etäisyyttä perheen ongelmiin ja hän on myös tehnyt niin. Tonin haastattelussa on kuvaus perheen isän joutumisesta sairaalaan ja etäisyys näkyy tässä kuvauksessa; se on kerrottu kauempaa kuin Jennin vastaava, hyvin intensiivinen kuvaus. Toni puhuu perheensä ongelmista selittelemättä, eikä kanna siten vastuuta perheestään haastattelijankaan edessä. Haastattelijan ja Tonin odotuskehukset vastuunotosta käyvät yksiin.

Marian haastattelussa vastuunkanto näyttäytyy raskaana velvollisuutena. Se saa pakon luonteen ja mieltyy jopa häpeälliseksi asiaksi. Stressaavimmillaan se edellyttää asettumista isän tahtoa vastaan itsensä ja sisaren suojelemiseksi. Marian haastattelussa on runsaasti tunnesanastoa. Hän puhuu suoraan ja kiertelemättä ongelmistaan ja negatiivisista tunteistaan. Maria kertoo myös laajoja, tarinallisia kokonaisuuksia.

Isäänsä Maria ei määrittele perheeseen kuuluvaksi. Tämä etäisyys saattaakin olla mahdollistamassa avointa kerrontaa, jossa vastuunkantoa ja ongelmia ei tarvitse peitellä tai selitellä.

Nikon haastattelussa puhuu lapsi, joka on kantaa vastuuta itsestään, mutta ei surkuttele tätä asiaa. Niko sen sijaan ottaa puheessaan jatkuvasti hyvin aktiivisen ja suvereenin subjektiposition, johon vastuunkanto kuuluu ikään kuin luonnollisena ja odotuksenmukaisena asiana. Vastuunkantaan hän ei peittele, vaan kertoo tilanteista hallinnassa olevina ja tuottaa itselleen rooleja, joissa asettuu äitinsä rinnalle tai jopa yläpuolelle: työnantajaksi, velkojaksi, vanhemmaksi. Äidin sairauteen hänellä on kaksijakoinen suhtautuminen, yhtäältä kiinnostunut, toisaalta huolestuneen torjuva.

Anun haastattelussa vastuunkannon teemat tulevat esille rahasta puhuttaessa. Anu kantaa huolta raha-asioista, mutta ilmaisee, että äiti on sanonut, ettei hänen tarvitse niistä huolehtia. Siten haastattelu asettuu keskelle sellaista jatkumoa, jonka toisessa päässä vastuu kuuluu luonnollisesti lapselle ja toisessa päässä se on ilman muuta vanhemman asia. Anun tapa tuottaa puhetta on niin ikään jatkumon puolivälistä. Hän ei kerro pitkiä tarinoita perheensä ongelmista, mutta ei myöskään erilaisilla strategioilla selittele niitä pois.

5.2. Jatkotutkimuskysymyksiä

Alkuperäisen aineistoni haastatteluista puolet oli sellaisia, joissa vastuunoton teemat eivät nousseet esille. Tämä saa pohtimaan, miksi näin käy. Jos kysymys ei näiden lasten kohdalla ole akuutti tai sillä tavalla problemaattinen, että se näkyisi haastattelupuheessa, mistä tämä johtuu? Eivätkö lapset kanna vastuuta? Jos eivät, asetetaanko vastuu vanhemmille, vai esimerkiksi jollekin toiselle sisarukselle? Onko pyrkimys ottaa vastuu pois lapselta onnistunut niin hyvin, että tematiikka ei ole enää ajankohtainen? Mistä asioista vaietaan? Mikä ei vain nouse puheeksi?

Kiinnostavaa olisi tarkastella myös sellaisten lasten haastatteluja, joiden vanhemmista kumpikaan ei kärsi mielenterveys- tai päihdeongelmista. Tällöin voisi tarkastella, puhuvatko lapset, ja millä tavoilla, vastuunkannostaan perheissä. Samalla olisi

mahdollista tarkastella sitä, miten vastuunkantoa kuvataan tässä yhteiskunnassa ns. tavalliseen perhearkeen kuuluvana.

5.3. Kohti riittävää etäisyyttä ja uusia tarinoita

Kaikki tutkimukseni lapset ovat käyneet lävitse saman intervention, ja kahdella heistä on vieläpä yhteinen koti. Silti lasten tavat puhua vastuusta vaihtelevat selvästi. Vastuu lasten puheissa voi olla stressaava ja kuluttava asia. Suhde siihen voi olla hyvin ristiriitainen. Vastuu voi olla myös menneisyyteen kuuluva asia, jotakin, josta lapsi on vapautettu. Edelleen se voi näyttäytyä jonakin, josta on pyritty vapauttamaan.

Miten tämä on mahdollista? Miksi osa lapsista edelleen puhuu vastuusta sellaisella tavalla, joka ei käy yksiin interventiossa asetetun odotuskehyyksen kanssa? Miksi intervention kehys näyttää paikoin jopa yhdeltä uudelta vaatimukselta, jonka kanssa on tasapainoiltava haastattelutilanteessa?

Vastauksia voi löytyä useita. Marian puheessa raskain vastuu liittyy tilanteisiin, joissa hän on joutunut asettumaan isänsä vaatimuksia vastaan. Lapselle sellainen on varmasti hyvin vaativaa valtasuhde- ja lojaliteettikysymysten vuoksi, oli takana melkein millainen interventio tahansa. Marian tilanteeseen onkin tullut helpotusta, kun hänet on vapautettu vierailuista isän luona, eli lasta ei enää yksinkertaisesti saateta kaikkein hankalimpiin tilanteisiin. Vastuun vähentäminen on siten toteutunut tältä osin, konkreettisesti tasolla, vaikka vastuusta vapauttamisen teema ei kuulukaan Marian puheessa sellaisina sisäistettyinä iskulauseina kuin Tonilla.

Eräs ero lasten puheissa onkin juuri etäisyys perheisiin. Jennin haastattelussa etäisyys on selvästi pienempi kuin veljellään, joka käyttää sekä kielellisiä keinoja, joilla tuottaa etäisyyttä, että kuvaa konkreettista etäisyyden ottoa riitatilanteissa, toiseen huoneeseen menemistä. Jennin suhde vastuuseen on vastaavasti problemaattisempi ja hän käyttää runsaasti kielellisiä strategioita. Maria on leikannut isän irti perheestään ja puhuu vaikeista, isään liittyvistä tapahtumista ja tunteista ilman strategioita. Vastuunkantoon liittyy raskaan velvollisuuden tuntua, mutta asioista voi kuitenkin puhua suoraan. Pahimmat vaiheet Maria kuvaa menneisyyteen kuuluvina, sillä

nykyään hänen sallitaan pitää isään enemmän etäisyyttä. Niko taas kuvaa itsensä muun muassa kotoa irrottautuvana, nuorena ihmisenä.

Kappaleessa 1.2 esittelin Beadsleen ja Podorefskyn (1988) tutkimusta, jonka mukaan hyvin selviytyviä lapsia luonnehti muun muassa aktiivisuus perheen ulkopuolella ja kyky ajatella ja toimia erillään vanhemman sairaasta kokemusmaailmasta. Tietty etäisyyden ottaminen voikin olla sekä mahdollistamassa lapselle vapautumista kuormittavasta vastuusta että mahdollistamassa perheen ongelmista puhumista ja niiden käsittelyä.

Toinen vastaus voi löytyä vanhempien toiminnasta. Siinäkin tapauksessa, että interventio on sama, ja jopa koti, on mahdollista, että eri lapsia on kohdeltu eri tavalla. Toiset on saatettu suorasanaisemmin vapauttaa vastuusta kuin toiset. Tätä mahdollisuutta ei kuitenkaan pysty tutkimukseni haastattelujen pohjalta varmentamaan.

Kolmas vastaus voi liittyä niihin tarinoihin, joita lapset kertovat itsestään. Ei välttämättä riitä, että lapsille sanotaan, ettei sinun enää tarvitse kantaa vastuuta. Vastuunkantajan rooli on voinut muodostua pitkän ajan kuluessa ja tulla lapsen koko identiteettiä leimaavaksi, mikä tilanne on määriteltävissä destruktiiviseksi parentifikaatioksi. Lapsella ei välttämättä ole mitään muuta tarinaa kerrottavaksi itsestään kuin vastuunkantajan tarina. Jos häneltä yritetään hyvässä tarkoituksessa ottaa tämä tarina pois, ei siinä välttämättä onnistuta. Lapsi voi jäädä vanhaan rooliinsa, tai jopa kantamaan vastuuta siitäkin, ettei vain kantaisi vastuuta. Tärkeää voisikin olla, että lapsi saisi avukseen toisenlaisia mallitarinoita, joissa hänelle tarjoutuisi uudenlaisia rooleja sekä mahdollisuus riittävään etäisyydenottoon perheen ongelmista. Sen sijaan, että tarinat kertoisivat kilteistä lapsista, jotka auttavat vanhempiaan, tai kelpo lapsista, jotka nimenomaan eivät ota vastuuta, voisivat tarinat kertoa lapsista, jotka leikkivät, luovat, solmivat tasa-arvoisia ystävyys-suhteita ja pyytävät apua, kun itse sitä tarvitsevat. (Tarinallisesta terveystutkimuksesta ja tarinoiden käytöstä kuntoutuksen apuvälineenä ks. esim. Hänninen ja Valtonen 1998.)

Tätä tutkimusta tehdessäni ja lasten haastatteluja kuunnellessani on vallitsevana tunteena ollut kunnioitus kuulemiani lapsia kohtaan. Tarkoitan tällä ennen muuta

kunnioitusta sitä urheutta ja uutteruutta kohtaan, jolla he työstävät parhaansa mukaan hyvinkin vaikeita kokemuksia ja monenlaisia perhetilanteita. Tähän prosessiin lapset tarvitsevat aikuisten tukea.

LÄHTEET

Painetut lähteet

Alasuutari, M. (2005). Mikä rakentaa vuorovaikutusta lasten haastattelussa?

Teoksessa Ruusuvoori J. & Tiittula L. (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus, s.145-162. Tampere: Vastapaino.

Alasuutari, P. (1999). Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Beardslee W.R. & Podorefsky D. (1988). Resilient adolescents whose parents have serious affective and other psychiatric disorders: The importance of self-understanding and relationships. *Am J Psychiatry* 145, 63-69.

Blumenstein, H. (1986). Maintaining a family focus: Underlying issues and challenges. *Clinical Social Work Journal*, 14, 238-249.

Byng-Hall, J. (2002). Relieving parentified children's burdens in families with insecure attachment patterns. *Family Process*, 41(3), 375-388.

Castro, D. M., Jones, R. A. & Mirsalimi, H. (2004). *Parentification* and the impostor phenomenon: An empirical investigation. *American Journal of Family Therapy*, 32(3), 205-216.

DiCaccavo, A. (2002). Investigating individuals' motivations to become counselling psychologists: The influence of early caretaking roles within the family. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 75, 463-472.

Earley, L. & Cushway, Delia (2002). The parentified child. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 7(2), 163-178.

Ensietoa silloin, kun isäsi tai äitisi on sairastunut psyykkisesti. Julkaisija: Omaiset mielenterveystyön tukena, Uudenmaan yhdistys ry.

- Erikson, E. (1982). *Lapsuus ja yhteiskunta*. Jyväskylä: Gummerus.
- Hyvärinen, M. (1994). *Viimeiset taistot*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Julkaisu nro 6 / 1994. Tampere: Vastapaino.
- Hänninen, V. & Valkonen J. (toim.) (1998). *Kunnon tarinoita*. Tarinallinen näkökulma kuntoutukseen. Tutkimuksia / Research reports 59/98. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Itäpuisto, M. (2005). Kokemuksia alkoholiongelmiaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. *Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet* 124.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1993). *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jones R. & Wells M. (1996). An empirical study of parentification and personality. *The American Journal of Family Therapy*, 24 (2), 145-152.
- Jurkovic, G.J. (1997). *Lost childhoods: The plight of the parentified child*. New York: Brunner/Mazel.
- Jähi, R. (1994). Työstää, tarinoita, selviytyä. Vanhemman psyykinen sairaus lapsuudenkokemuksena. *Acta Universitatis Tamperensis* 1015.
- Keurulainen, M. (1998). Elämää perheinä 1990-luvun Suomessa. Kulttuuritaustaltaan erilaisten perheiden rakentuminen ja elämänhallinta taloudeltaan taantuneessa, mutta avautuvassa ja kansainvälistyvässä Suomessa. *Acta Universitatis Tamperensis* 598.
- Mäkelä, S. (1997). Näkymättömät lapset. Skitsofreniaperheiden lapset ehkäisevän työn kohderyhmänä. Psykoterapian erikoistumiskoulutuksen lisensiaatintutkimus. Jyväskylän yliopiston psykologian laitos.
- Nikunen, L. (2002). Lasten huomioiminen psyykkisesti sairaiden vanhempien perheissä. *Perheterapia*, 3, 8-21.

Reuna, V. (1998). Perhebarometri 1998. Vastuu perheen arjessa.

Väestöntutkimuslaitoksen katsauksia E4/1998. Helsinki: Väestöliitto.

Schwoeri L. & Sholevar G.P. (1994). The family transition of depression. Teoksessa *The transmission on depression in families & children. Assessment and intervention*, s. 123-144. Toim. Sholevaar. New Jersey: Jason Aronson.

Soininen, M., Kohonen, A., Raitio, K. & Setälä, E.(toim.) (1914, kuudes painos). *Kansakoulun lukukirja 1. Kotipiirin kirja. Lukukirja ylemmän kansakoulun ensimmäistä ja toista lukuvuotta varten*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Solantaus, T. & Beardslee, W. (1996). Interventio lasten psyykkisten häiriöiden ehkäisemiseksi. *Duodecim*, 112, 1647-1656.

Solantaus-Simula, T., Punamäki, R-L. & Beardslee, William R. (2002a). Children's responses to low parental mood. 1: Balancing between active empathy, overinvolvement, indifference and avoidance. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(3), 278-286.

Solantaus-Simula, T., Punamäki, R-L. & Beardslee, William R. (2002b). Children's responses to low parental mood. 2: Associations with family perceptions of parenting styles and child distress. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 41(3), 287-295.

Tannen, D. (1978). The effect of expectations on conversation. *Discourse Processes*, 1 (2), 203-209.

Utrio, K. (1998). *Perhekirja. Eurooppalaisen perheen historia*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Walker, J.P. & Lee, R.E. (1998). Uncovering strengths of children of alcoholic parents. *Contemporary Family Therapy*, 20, 521-538.

Wells, M. & Jones R. (1998). Relationship among childhood parentification, splitting, and dissociation: preliminary findings. *The American Journal of Family Therapy*, 26, 331-339.

Wells, M. & Jones, R. (2000). Childhood parentification and shame-proneness: A preliminary study. *American Journal of Family Therapy*, 28(1), 19-27.

Wells, M., Glickauf-Hughes C. & Jones, R.(1999). Codependency: A grass roots construct's relationship to shame-proneness, low self-esteem, and childhood parentification. *The American Journal of Family Therapy*, 27, 63-71.

Wiik, P., Palomäki T-L. & Järvi, A. (2003). Kokemuksia preventiivisen perheintervention käytöstä. *Perheterapia*, 2, 12-23.

Painamattomat lähteet

Männikkö (2006). Keskustelu vertaisryhmätoiminnan työntekijän YM Miia Männikön kanssa toukokuussa 2006.